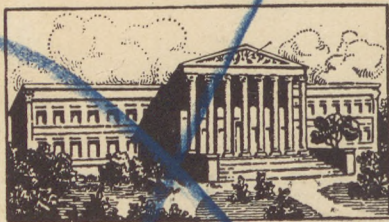

48.274

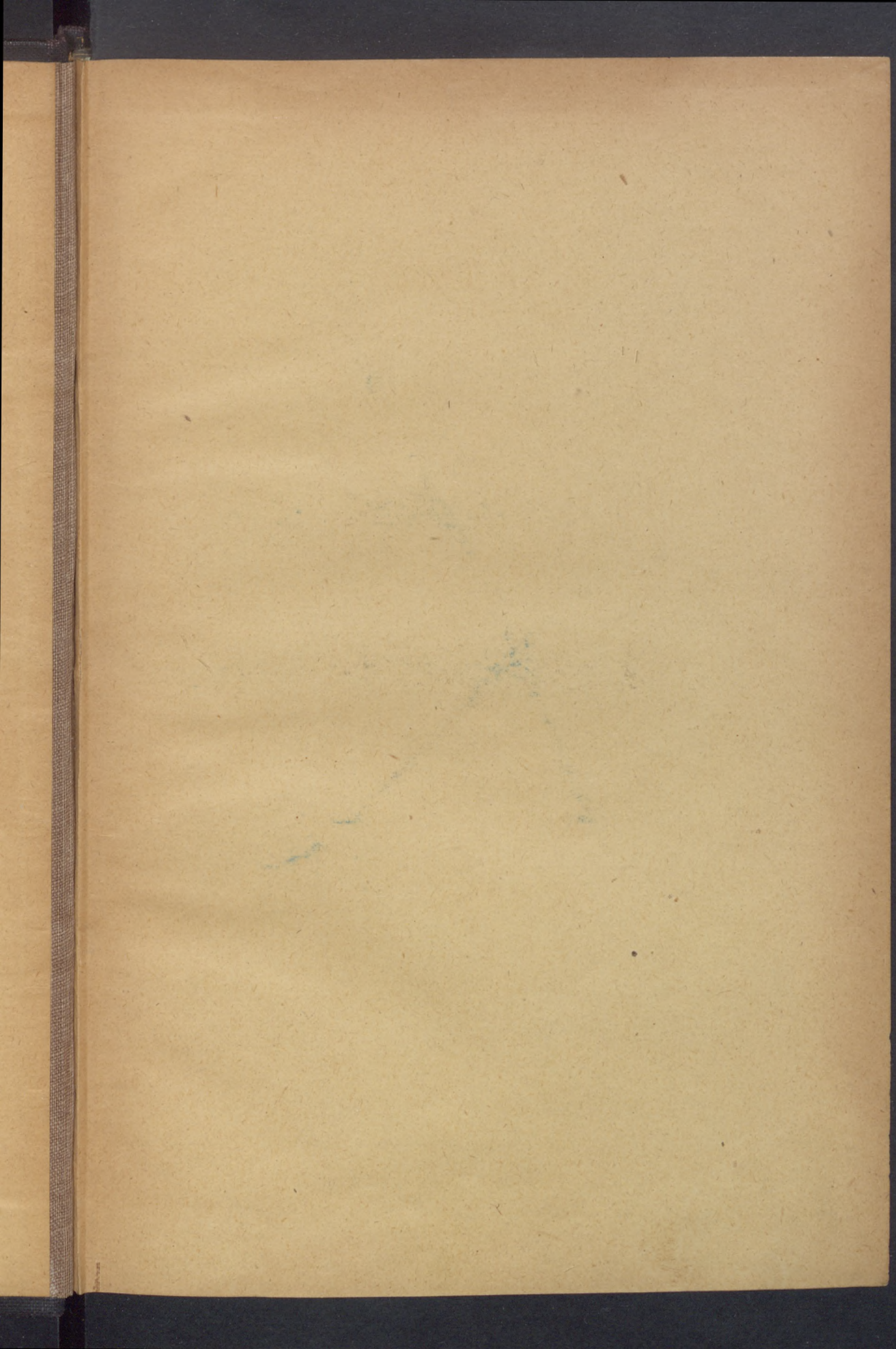
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

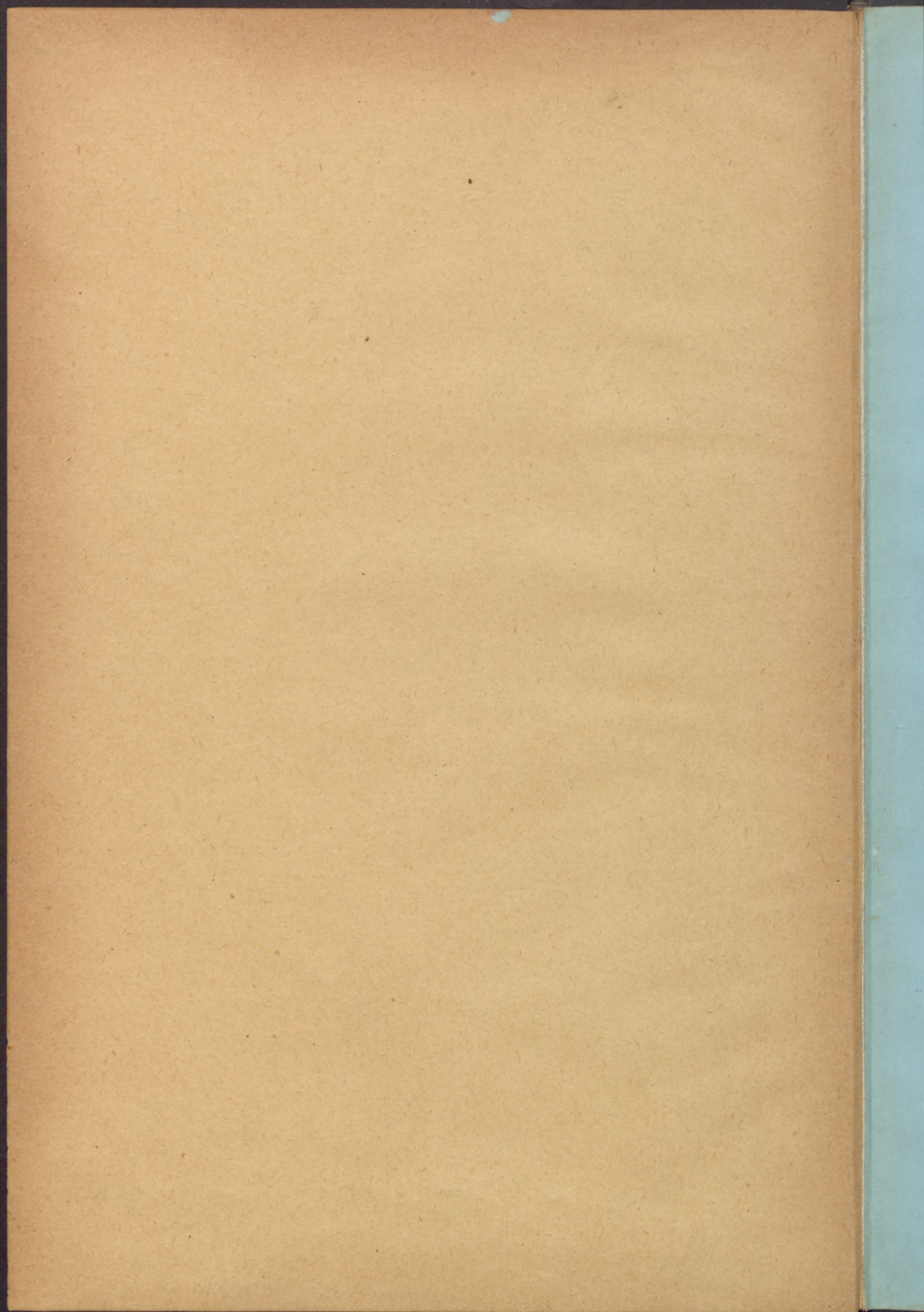

OLVASÓTERMI KÉZKÖNYVTÁR

01052

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

PETELEI ISTVÁN RÓL

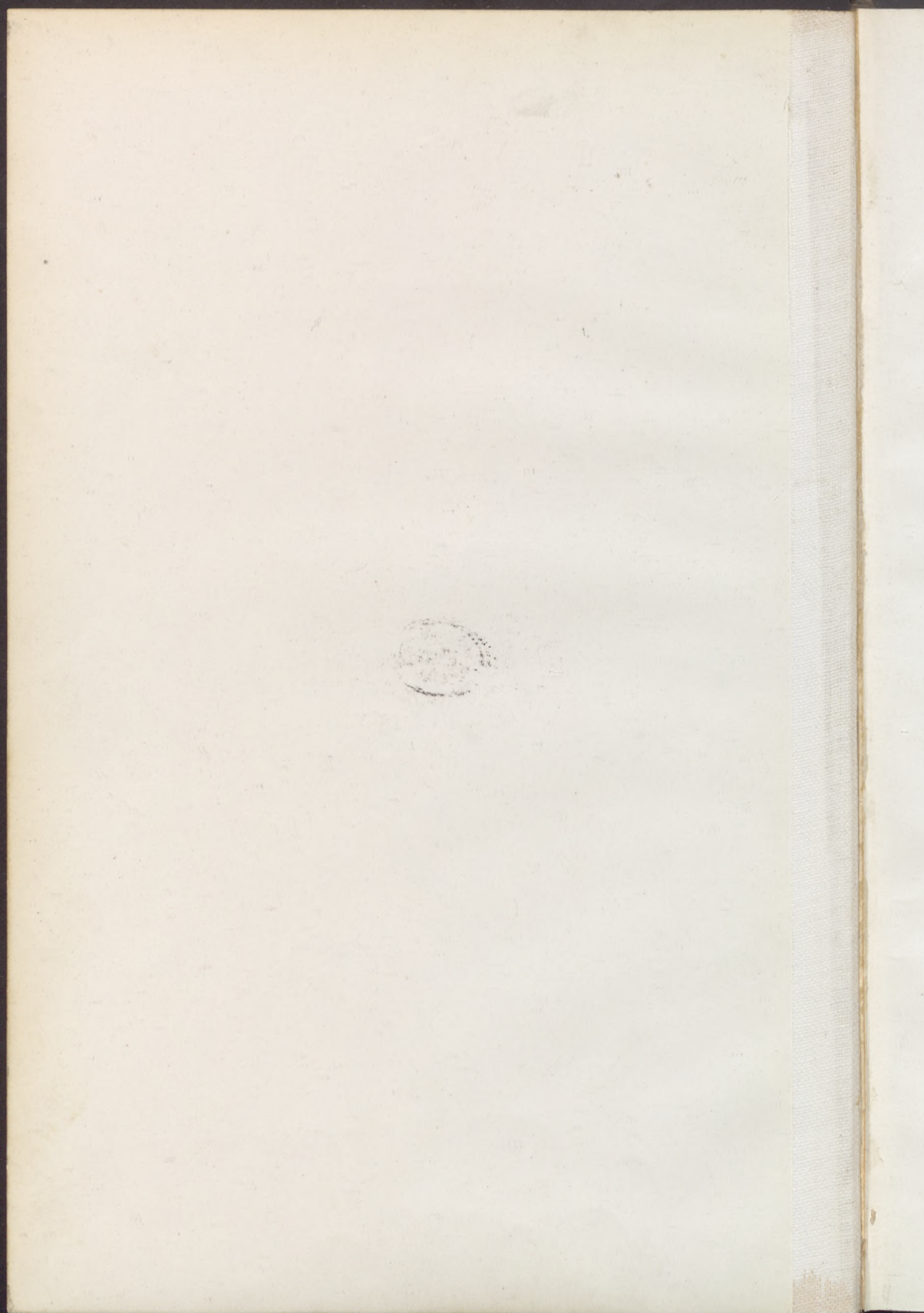
IRTA

GYALUI FARKAS

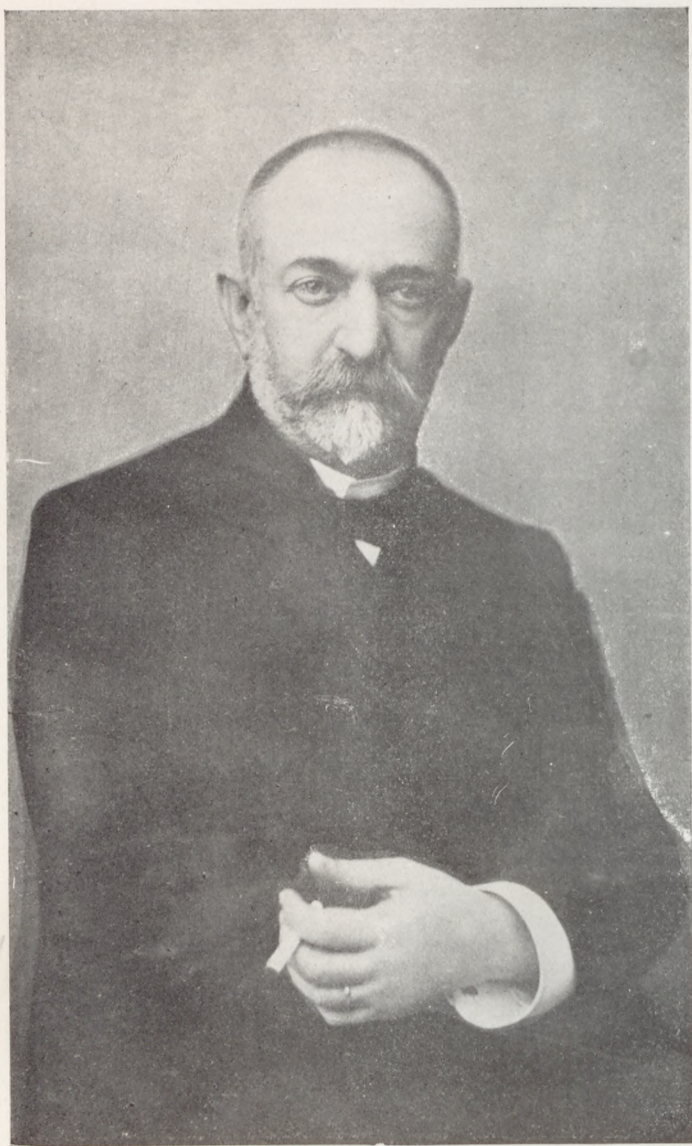
— PETELEI ISTVÁN ARCKÉPÉVEL —

KOLOZSVÁR,
NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1912.

Peter Henry

PETELEI ISTVÁN RÓL

IRTA

GYALUI FARKAS

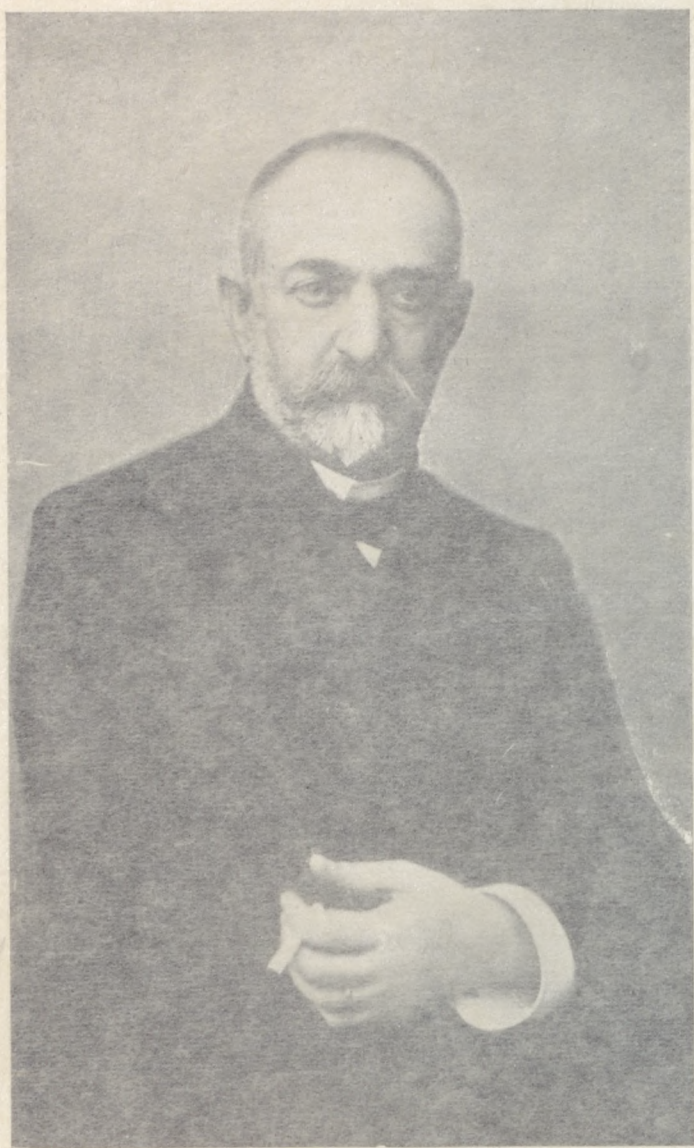
— PETELEI ISTVÁN ARÓKÉPÉVEL —

KOLOZSVÁR,

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1912.

Peter Henry

PETELEI ISTVÁN RÓL

IRTA

GYALUI FARKAS

— PETELEI ISTVÁN ARCKÉPÉVEL —

KOLOZSVÁR,

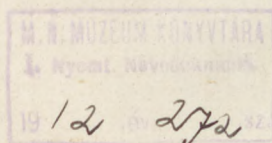
NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1912.

*ungl.
177g*

48274

KÜLÖNLÉNYOMAT „ELBESZÉLÉSEK IRTA PETELEI ISTVÁN, KIADJA AZ
ERDÉLYI IRODALMI TÁRSASÁG“ C. KÖNYV ELSŐ KÖTETÉBŐL.

PETELEI ISTVÁN RÓL.

Petelei Istvánnak két kötetre terjedő hatvanöt elbeszélését és rajzát bocsátjuk útra, könyvalakban, a magyar olvasó közönség részére. Az élete javakorában elhunyt nagy írónak családja előtt kifejezett óhajta, ennek alapján családja kívánsága s az *Erdélyi Irodalmi Társaság* megbízása jelölt ki engem arra, hogy sajtó alá rendezzem ez elbeszéléseket, melyek többnyire a *Pesti Napló*ban, néhány a *Budapesti Hírlap*ban s egyik-másik a *Vasárnapi Ujság*ban jelentek meg. Nem csupán a kegyelet s a szeretet érzésével tettem eleget e megtisztelő megbízatásnak, hanem annak a diadalmas örömével, aki szerencsés lehet az irodalom számára egy gazdag hagyományt, kincses örökséget átadni.

Petelei István, a magyar elbeszélő irodalom egyik legnagyobb mestere. Ő életében mindent elkövetett arra, tartózkodásával, ujságíró létére a maga személyének a nyilvánosság elől való elzárkozásával s a fővárosi irodalmi körök aggodalmas elkerülésével, hogy súlyos, nemes talentumának elismerése, s bizonyosan ünneplése is, mindenesetre pedig szélesebb körben való megismerése meg ne történjék. Nem e sorok föladata, hogy Petelei István életéről s irodalmi működéséről ezúttal teljes képet adjunk. Csupán vázlatát kíséreljük meg életrajzának. A jövő s hisszük, hogy már a közel jövő művelt olvasó közönsége s irodalmi kritikája sokat fog

foglalkozni ezzel a nagy elbeszélő poétával, kit kora megbecsült ugyan, de ki újból föltámadván, még magasabbra fog emelkedni hírben és elismerésben.

Nem is terjedhetett oly széles körre az ő olvasó közönsége. Talentuma sokszor zord, de nagyszerű tájakon, komor vidéken és iszonyú magasságban szárnyal. Nem könyvpiacra való cikkeket gyártott a kiadó részére, hanem a nyolcvanas évektől kezdve, a hetvenes évek romanticizmusában nevekedve, az erdélyi s kivált maroszéki vidék s udvarházak életéből, a vásárhelyi utcák s kivált az *ő utcája* alakjait, levegőjét, történeteit, életét vitte be a magyar irodalomba. Történeteinek nagy része melankolikus, olykor komor és tragikus, de mily gyönyörűség általa belekerülni a megelevenedett marosvidéki erdőkbe, mezőkre; mintha hallanád a távoli szellő sóhajtását e bűbajos vidékről s ott játszódnak le szemed előtt alakjainak oly elevenen, oly mesteri módon, igazan megrajzolt s mégis szépen megírt drámái, vagy vidám, egyszerű életük dolgai.

A következőkben élete folyásáról szóljunk. Csoda-e, hogy az emberi életben a szenvedést oly éles szemmel meglátta, mikor a saját élete annyira tele volt szenvedéssel?

1852 szept. 13-án született Marosvásárhelyt. Atyja István, édesanyja *Istvánffy* Mária. Gyermekkorát Marosvásárhelyt töltötte. Petelei atyja jómodu kereskedő ember volt, tizenhárom gyermekének, kik között István hetedik, jó nevelést igyekezett adni. Petelei István anyja, írja a család egyik tagja, szép boldog asszony volt, kit az ura imádott; elég jó móddal, körülvéve egy sereg szép gyermekkel, kissé parancsoló, mindig vidám kedélyű nő. Talán épen azért, mert annyi gyermeke

volt, Istvánt egy barátnője gondjaira bízta. Ez a nő egy áldott lelkű vén leány volt, aki szegény sorsba jutva, egyedül maradva az életben, legjobb barátnőjéhez, Petelei édesanyjához költözött, ott nagyon megszerette a kis Istvánt s egész életét neki szentelte. A két barátnő két ellentétes lény volt, *Rebi néni*, vagy *Rebi mama*, amint a háznál hívták, szegény sorsu, egyedül álló nő, inkább csúf, mint szép, nagyon szerény, engedékeny, mindig kissé szomorú, szíve tele szeretettel s azzal a vágygál, hogy azt a sok szeretetet valakire pazarolja — így ismerte meg a kis gyermeket, aki neki mindene lett.

Petelei édesanyja — folytatja említett forrásom — mindig egy-egy kis áriát dúdolgatva járt-kelt a nagy házban és kertben. Esténként maga köré gyűjtötte gyermekeit a nagy hársfa alá s ott énekelve gitározott. Valóságos jötevője volt az egész utcának, mindenkin segített s minden embernek tudta ott baját-búját. Nagyon szerette a zenét s a gyermekek zeneoktatásban is részesültek. Petelei Istvánnak a zene szeretete életének egyik gyönyörűsége, később vigasztalója s élte végéig lelkének enyhítője volt. Azt olvasom a családi följegyzésben, melyet itt fölhasználok, hogy édesanyja annyira szerette a zenét, hogy midőn halálos betegen feküdt, akkor is muzsikáltak neki gyermekei a szomszéd szobában, édes anyjuk pedig halkan énekelt hozzá. Fia is, élte utolsó idejében így gyönyörködött még a zenében. A kis István *Rebi néni* szobájában lakott, ez a jó leány gondozta s játszott vele, elmondta a kis fiúcskának azt a sok mesét és történetet, amivel a lelke tele volt. E jó nő, családi nevén *Eranosz*, bátyja színész volt, végtelenül szerette bátyját, s ismert minden darabot, a miben ő játszott. E darabokat mese

formában mind elmondta a kis gyerekeknek, az ő egész világának. Ilyen képekkel aludt el a gyermek s ébren is róluk álmodott, maga is apró kis színdarabokat kezdett írni. Különösen Szapáry, az igába fogott főúr története érdekelte.

Élete utolsó hetében mondta el Petelei István hűséges ápolójának és sorsa jó csillagának, feleségének, hogy mily másképp járt nála az angyal, mint most szokás: éjjel, mikor az éjjeli misére harangoztak, ébresztette föl őt is Rebi néni egy csengő szavával. Fényes világosság volt a szobában és a gyermek félig alva, félig ébren mondta el, ájtatos szívvel, az imádságot és ilyen hangulatban fogadta egyenként az ajándékokat. Fakardot, sípot, dobót és egy szilvából készült kéményseprőt, Rebi mama kezéből, még rajta volt az ajándékokon az angyal szárnyának fénye. És miután elmondta a hála-imádságot a kis Jézuskának, boldogan elaludt, azzal az édes tudattal, hogy este egy angyal jött le hozzá az égből.

Mikor meg kellett pirongatni, a gyermek magához vette kis fakardját s neki indult a világnak. Rebi mama utána az utcára. A nélkül, hogy visszanézne, mind lassabban lépdelt, míg valahára utolérte őt nevelőanyja. Lassan megfogta a gyermek kezét és csak annyit mondott: „Hát te itt tudnál hagyni engem, mikor látod, hogy milyen nagyon szeretlek?” Erre mindketten sirni kezdtek.

Szívesen időztem a gyermekkor e bájos jeleneiténél, — annál sötétebb s komorabb a későbbi évek képe.

Mikor már nagyobbá vált a gyermek, együtt tanult vele gondviselőnője, mindig elkísérte az iskolába s utána ment. Tőle tanult szavalni a fiucska, nevelő

anyja visszaemlékezett, hogyan mondta el a verseket az ő bátyja, a színész. Marosvásárhelyt négy gimnáziumot végzett a fiú s ekkor atyja, talán éppen azért, mert a nevelő anyja nagyon elkényeztette, Kolozsvárra küldte. Mikor elbúcsúztak egymástól, Rebi mama egy gyűrűt húzott le újjáról, mire ő mint fiatal leányka a Szűz Máriának esküdött, hogy mindig hozzá híven fog élni az életben. Sírva húzta föl az ő édes fiának kis ujjára, őt a mennyei Anyának felajánlva s kérve a gyereket, hogy ő is tisztán éljen, legyen jó, ne beszéljen rosszat senkiről, hogy mindenki szeresse s az Ég szeretettel nézzen reá. A gyűrű mindig ott volt ujján, később menyasszonyának ajándékozta. Élete utolsó heteiben is a hányszor a gyűrűt meglátta, mindig felsóhajtott: „A Rebi mama gyűrűje, óh az édes drága asszony, hogy szeretett engem!”

Kolozsvárt az értelmes, szelid, komoly gyereket szerették tanárai. A zenekonzervatóriumban tanult hegedülni s ott azt tanácsolták, hogy képezze ki magát a zenei pályán. Mindenáron pap akart lenni. Előre örült — úgymond a családi gyöngéd kéz följegyzése — hogy ő milyen szépen fog prédikálni, kérve az ő híveit, hogy *mindig csak az igazat mondják*, rosszat senkiről ne beszéljenek és szeressék egymást. Nem lett belőle pap, de ezt a prédikációt később, férfi korában, gyakran hallottuk tőle, arról a nagy szószékről, melyet hírlapnak neveznek. Mint szerkesztő valósággal ezt prédikálta minduntalan, nekünk, munkatársainak. Kolozsvárt három esztendeig járt Petelei István a róm. kath. főgimnáziumba, 1866 őszén iratkozott be az ötödik gimnáziumba s a hatodik és hetedik gimnázialis osztályt is e jeles főgimnáziumban végezte. *Rietly* Károly kegyesrendi tanár úr szíves volt kérésemre adatokat nyújtani

írónk e három évről. Nem lévén célunk részletes életrajzot adni, ezúttal csak fölemlítjük, hogy az 1866/67; 67/68; 68/69 három tanév közül a két elsőben Petelei jó tanuló volt, kivált a VI. gimnázium második felében kitűnő lett. A VII. gimnáziumban feltűnően gyengült előmenetele az iskolában, de ugyanekkor az iskolai önképzőkör legszorgalmasabb tagja. Majdnem minden gyűlésen szerepel, sokat szavalt, kivált Vörösmarty költeményeit s neves bíráló. *Naplóból* címen egy dolgozatát el is fogadták az iskolai emlékkönyvbe, (melyben lehet több is van) *Szvacsina* Gézával együtt (jelenleg Kolozsvár város polgármestere, udvari tanácsos) ez évben legagilisabb tagja az önképzőkörnek. (*Szvacsina* egy évvel előbb járt, mint Petelei.) Ez a fokozott irodalmi tevékenység és betegsége okozhatták tanulásban való ideiglenes hanyatlását. Gyöngélkedni kezdett. Orvosa azt tanácsolta, hogy menjen haza a szülei hához s tejkurát folytasson. Így hazatért Marosvásárhelyre, hol megerősödve, nem Kolozsvárra tért vissza, hanem Székelyudvarhelyre ment, ott a róm. kath. szemináriumban lakott, bérmaatyjánál, Simón Endre intézeti igazgatónál, aki őt szintén nagyon kényeztette. Ott is nagy szavaló volt s tevékeny részt vett az önképzőkörben.

Későbbi években vidáman beszélte el a már akkor országos hírű író, hogy milyen nagy kudarca volt egyszer, mikor egyik elbeszélésében *Mit lát a hold egy nyári éjszakán?* odajutott, hogy a baka az illatos borostyán bokor előtt elhaladt szeretőjével, rákiáltott a felügyelő tanár: „Elég, elég, fiuk tanuljátok meg, hogy *hogyan nem kell* írni!” Petelei István a székelyudvarhelyi kollégiumban tett érettségit 1870. július 16-án. *Tamás* Albert úr, a székely-

udvarhelyi róm. kath. főgimnázium igazgatója, szíves volt bizonyítványát ismertetni velem. E szerint nyolc tárgyból tett vizsgát és pedig hittanból *valde bonus* (igen jó), a latinból *sat bonus* (elég jó), a fizikából *jó* jegygyel, ami fokozott szorgalmát mutatta. „Én mint gyermeket ismertem, írja Tamás igazgató úr. Nagyon kedves fiú volt. Abban az időben ő, mint kitűnő hegedűs több iskolatársával templomban miséhez gyakran játszott.“ Egyik osztálytársa Székelyudvarhelyről (Soó Gáspár igazgató) így nyilatkozott róla : „Kedves fiú volt, nagyon szerettük, inkább lányos természetű, semmi durvaság nem volt benne.“ Huszonöt év múlva, 1895-ben Petelei is megjelent Székelyudvarhelyen, egykori osztálytársai találkozásán.

Tanuló pályájáról eddig közölt adataink irónkat, mint szelid, nőiesen nevelt, finomlelkű gyermeket s ifjút mutatták meg. Látjuk, hogy rajong a zenéért s az irodalom, a szépirodalom működés után való vágya és tehetsége útát tör s nevet szerez neki e téren barátai előtt.

Most már az ifjú előtt nyitva állott a pályaválasztás útja. Fölment Pestre s ott *Mentovich* Ferencz neves írónak fia: Elek bizalmas jó barátja volt.

Ez időben ismerkedett meg vele *Bedőházy* János, a későbbi professzor s országgyűlési képviselő, *A két Bólyai* kiváló életrajzírója, jelenleg nyugalmazott professzor Marosvásárhelyt. Bedőházy János a *Kemény Zsigmond-Társaságban* 1911 tavaszán meleg és érdekes emlékbeszédet mondott *Petelei* Istvánról. Ez emlékbeszéd, melyet érdemes szerzője még kéziratban rendelkezésemre bocsátott és mely, Peteleit ifjúkora óta ismerő és szerető barátja tollából fakad, sok érdekes adata által is a Peteleiről szóló irodalom legbecsesb

termékeinek egyike. Bedőházy Peteleivel a műegyetemen ismerkedett meg Mentovich Elek által „Az írói hajlamot nem vettük észre (úgymond Bedőházy) Peteleiben. Szeretett ugyan az irodalomról beszélni, de jobban szerette a zenét. Ennek úgyszólván bolondja volt. Beszélte, hogy műépítész akarna lenni.“ A sok mathézis elriasztóan hatott reá. „Habozott a pályaválasztásban, folytatja Bedőházy. Azt se tudom, bérátkozott-e a műegyetemre. Szemeszter végén nagy beteg lett s haza jött“. Adataink megerősítik Bedőházy emlékezéseit. Petelei érettségije után egy év elmulik s csak aztán látjuk leckeönyve nyomán, hogy a pesti egyetem bölcséleti karába iratkozott be. Nyilván a történelmi tanári szakra, mert az előadások, melyeket hallgat, e tárgykörre tartoznak. Tanárai közül nagy hálával emlékezett meg *Salamon Ferencz*ről, ki maga is hírlapíró, sokat foglalkozott Peteleivel, dolgozatait, sőt valószínűleg egy-két apróbb hírlapi cikkét is, melyeket Salamon helyezett el, átnézve és javítgatva stiláris szempontból. Az írásban Salamon volt Petelei első mestere. Mint professzorral *Rómer Florissal* volt szoros összeköttetésben Petelei. Rómer őt atyailag szerette, dolgoztatott vele a múzeum régiségtárában és nem egy tudományos kirándulásra magával vitte kedvelt tanítványát. Jó barátságban volt *Márki Sándorral* is, kivel az összeköttetést élte végéig megtartotta. Egyetemi tanulmányait végezve, bár Rómer marasztotta Pesten s — családi forrásom szerint — hajlandó lett volna őt a nemzeti múzeumban alkalmazni, Petelei visszatért M.-Vásárhelyre. „Ki tudja, milyen másképp fejlődik élete, ha a fővárosban marad“, írja róla találóan az idézett családi följegyzés. M.-Vásárhelyt alkalmat várt Petelei arra, hogy, bizonyára szülei óhajására is, a történelmi szakból tanári állást kapjon; e

terve nem sikerült. Hogy mily komolyan foglalkozott szakjával, bizonyítja az is, hogy a *Századok* 1878. évfolyamában *A marosvásárhelyi céhek házi szokásairól* ír egy érdekes cikket. 1877—1880-ig élt a szülei háznál s ez idő alatt lassan újból lángra gyúl benne a szépirodalom iránt való hajlandóság. Nem részletezhetjük itt most Peteleinek ez átmeneti éveit. Tudjuk róla, hogy Dr. Csiky József marosvásárhelyi orvossal jóbarátságban volt. Csiky nagyon kedvelte őt s minthogy Csiky doktornak szép könyvtára volt, általa sok jó könyvhöz is jutott.

Ez időtájt kezdődött írói pályája. Első rajza az Ágai Adolf által szerkesztett *Magyarország és Nagyvilág* 1878. évfolyamának 20-ik számában jelent meg *Kaleidoszkop* címen, T. jeggyel. Ugyane hetilap következő évfolyamában, 1879-ben, kilenc elbeszélése jelent meg, az első volt *Klasszi* című, melynek megjelenése alkalmával Ágai Adolf a Petelei neve aláírásával ellátott közlemény után * alatt megjegyezte, hogy „ugyanaz, akitől nemrég közöltük a *Kaleidoszkop* c. csinos rajzot“. Megállapítható tehát a kétségtelen adatok nyomán, hogy Petelei Ágai Adolfnak, a magyar tárca mesterének hetilapjában jelent meg s tűnt fel az irodalomban. Az 1879 évben, Ágai által közreadott tárcáiból, többet, olvashatunk a *Keresztek* c. első könyvében. Éppen ezért ez első műveinek hatásáról is e könyve méltatásánál szólunk. Ágait Peteleihez mindvégig meleg barátság fűzte, de érdekes az, hogy — mint Ágai Adolf szíves volt velem tudatni — személyesen csak három ízben találkozott Peteleivel, kit egyszer Ágai látogatott meg Kolozsvárt.

Petelei István egyik jóbarátja, később sógora, *Czakó József* székelykövesdi földbirtokosnak, a ki maga is írt

hirlapokba, tanácsára hallgatva, engedett a meghívásnak, melyet Békésy Károly dr. a *Kelet* c. kolozsvári napilap szerkesztője intézett hozzá s belépett a *Kelet* szerkesztőségébe. Itt kezdődik 1880-ban tényleges hirlapírói pályája is.

A *Kelet* c. napilapot Szász Béla egyetemi tanár, ez a melegszívű poéta, műfordító s kiváló filozófus alapította, aki, mint publicisza is elsőrangú volt; később szerkesztését átvette Békésy Károly dr. E laphoz, mely a szabadelvűpárt lapja volt, lépett be Petelei István. Politikával nem igen foglalkozott, szépirodalmi jellegű és szerkesztési munkálatokat végzett. 1882 elején a *Kelet* megszűnt s helyette a *Kolozsvári Közlönyt* alapította Békésy Károly dr. — Ez a lap, melynél Petelei már a segédszerkesztői teendőket végezte, 1886 végéig állott fenn s ekkor a *Magyar Polgárral*, K. Papp Miklós néhai lapjával, melyet akkor *Ajtai K. Albert* szerkesztett, egyesült s egy új lap létesült, a *Kolozsvár*, melyet Petelei alapított, melynek irányát ő jelölte ki. Ekkor már, 1886-tól kezdve, még a *Kolozsvári Közlönyhöz*, Petelei István meghívására beléptem; ő szövegezt föl Abonyi Árpád által, ki munkatársa volt, tudta, hogy már 4 év óta dolgozgom a *Magyar Polgár*-ba. Így alkalmam volt Petelei Istvánt megismerni, éppen akkor, midőn élete egyik legjelentősebb idejében s teljes munkaerejében dolgozott egy új erdélyi napilap megalakításán. Ez időben már országosan ismert és tisztelt író volt.

1880 őszén lépett be a *Kelethez*. Első cikke 1880 szept. 22 (218 sz.) jelent meg István aláírással *A fővárosról* c. csevegéssel. Majd több tárcát írt *Egyéni nézetek*, *Zümmögi egy Szunyog* c. alatt. Nemsokára neve alatt írt rajzokat, elbeszéléseket a *Kelet*be s az 1881-ik évben

több rajzát a *Pesti Napló* is közölte. Hogy mily nagy feltűnést keltettek a *Magyarország és Nagyvilágban* megjelent rajzai, bizonyítja, hogy 1880 dec. 18-án tartott ülésén a *Petőfi Társaság* tagjai közé választotta az egy éve dolgozó író. Még előbb sietett tagjai közé választani szülővárosának irodalmi társasága: a *Kemény Zsigmond Társaság* Marosvásárhelyt. A Keletben s később a Kolozsvári Közlönyben Petelei 1881 jul. 24. óta *Szunyog* álnév alatt egy sereg tárcát írt, rajzokat, de gyakran aktuális humoros csevegéseket.

1882-ben jelent meg Budapesten, Révai testvérek kiadásában *Keresztek* c. rajzkötete. Tíz rajz van e kötetben, melynek címlapja elé, mint vezető motívumot e sötét és szomorú pár sort írta oda a fiatal szerzője:

„Minden ember vállán
A Krisztus keresztje
Rettenetes terhe,
Egészen a sírig“.

Régi Ének.

A nyolcvanas évek elején a romantikus *beszélyek* s regények idejében, többnyire komor történetei a marosmenti tájak és környékek színes rajzával, az alakok igaz, való, de művészi jellemzésével feltűnést keltettek. Ez alakok egyrésze, ha nem valamennyi, élő minták után készült, de nem másolatok voltak, hanem művészi alkotások. Oly jelentőségteljesnek tartom e kötetét, melylyel mindjárt feltűnt, hogy ez első művének tárgyaival, alakjaival kissé részletesebben foglalkozom.

A kötet első elbeszéléséről írja *Haraszti Gyula*, a *Budapesti Szemle* 1910 év folyamában (CXLI. k. 227 l.) hogy őt 1880 táján Frey Gyula, a *Standard* budapesti

levelezője (kinek előkelő nyugat-európai izlését ismerte) megállította az utcán és bizonyos izgatottsággal kérdezte: olvasta-e *Árva Lottit*? Tagadó válaszára neki esett, hogy olvassa el mielőbb, mert remek egy dolog: tárcanovella-féle rajz, a Bodnár Zsigmond új folyóiratában jelent meg, honnan a *Neues Pester Journal* német fordításban közölte.

Petelei Mikszáthtal együtt tűnt fel. Szana Tamás a Petőfi Társaság folyóiratában a *Koszorú*-ban (1881. 275 l.) *Két újabb elbeszélő* cím alatt egyszerre emlékezett meg Peteleiről és Mikszáthról. A Keresztek megjelenése alkalmából írja: „Petelei István első rajzai nagyobb zajt ütöttek az írói világban, mint az olvasók között. Mindenkinék feltűnt a fiatal író, ki félredobva a kezdő elbeszélők unalomig ismert chablonjait, szakított az egyszerű szerelmes históriákkal s egy eddig kevés figyelemre méltatott társadalmi csoport, az elzüllöttek felé fordult rokonszenvével . . . E rajzok alakjai — folytatja — kivétel nélkül sötét háttérből emelkedtek ki s maguk is sötéten rajzolt alakok voltak, de az író tapintata, vagy mondjuk ki bátran: művészete mindjárt az elbeszélés kezdetén rokonszenvet tudott ébresztetni irántok s hibáikat, gyöngeségeiket feledve, végül azon vettük észre magunkat, hogy velük együtt érezünk és szenvedésükben őszinte részvéttel osztakozunk.“ Szana mindvégig a legnagyobb elismeréssel szól Peteleiről, de panaszolja, hogy szomorú hőseivel kifárasztja az olvasót. A feltűnt új írói talentumot elismerte Szana, de hogy szomorúnak, fárasztónak mondta könyvét, a mi merőben egyéni nézet volt, sok embert elriasztott tőle, mert az emberek nagy része fél a szomorútól, ha szép is.

Ugyane könyvét *Harashti* Gyula ismerteti a *Pesti Napló*ban (1881. 357 sz.) *Egy új rajzíró* címen tárcát

írván róla. „A *Keresztek*, úgymond többek közt, több, mint egy *kötet* könyv; legjelesebb elbeszélőink szaporodtat jelezi az s egymagában is becses zálog a jövőre.“ Haraszti részletesen bírálja a könyvet, erősen hangsúlyozza, hogy mily komor, szomorú világnézete van a szerzőjének s nagy tehetségét elismerve, nyelvének zamatos magyar nyelvét dicsérve, világnézetét idegennek tartja, mely pesszimizmus által elüt tőlünk.

Minde kritikák az írói körök s a műértő művelt lelkek érdeklődését felkeltették. Ám lássuk most a kötet főbb alkotó részeit.

Árva Lotti, a kis főköttöcsináló asszony lánya, akinek anyja egész életén át úri férjet vár vézna gyermekének. Az asszony meghal, a temetésen Lotti megismerkedik egy birtokossal, a ki már-már megkéri kezét, de mégis mást vesz el. Az árván maradt Lotti vénül s mikor a birtokos özvegyen marad, újból remél. A boriszsza mulatós férfi tréfát akar vele űzni s jókedvűen elmegy hozzá, aki szívszakadva várja, megkéri pajtásai kedvéért tréfából kezét. Árva Lottit az izgalom megöli: halva rogy össze. „A bűt, a bánatot csak elbirta, az örömet nem.“

Az én szomszédom, Urr Jóska, a ki elzüllött egy asszonyért. A hűtlen máshoz ment férjhez s a gögös Urr Jóska egész vagyonát s életét arra fecsérli, hogy boszút álljon; korcsmába csábítja imádottja férjét s ezt is tönkreteszi, az asszonyt is, a ki éjszakákon át várja haza férjét, bánkódva. („Ismertem az ő szomszédját, a letört Urr Jóskát“ mondja Bedőházy S. emlékbeszédében ez alakról.)

Derüs történet az, hogy *mivel fogják Bogban a legyeket?* Egy agglegény unokahúgát elrejtí a világ elől s kivált unokaöccse elől s e bácsi szeretné nőül

venni a lányt. Hogy elriasszon tőle mindenkit, elhi-reszteli, hogy ő egy kis faluban, Bogban pókokat tenyészt. Azonban a szerelmes unokaöccs megérkezik s a bácsi minden mesterkedése ellenére találkozik a lánynyal, végül a bácsinak is bele kell egyeznie a fiatalok boldogságába.

Klasszi. A kis szabó, a ki egész életét egy padláson tölti, ott tűrik meg kegyelemből, ő pedig lutri számokat álmodik. Hiában akarják egy kamarába tenni, sirva kéri, hogy hagyják fenn, mert őt ott fogja szerencse érni. Egyre álmodja a lutri számokat, de nem nyer. A házat eladják, az új tulajdonos kidobja Klasszit, a ki bánatába a Marosba dől; „nehéz volt a keresztje, nem birta, levetette,” mondja utána az elbeszélő, mintha a ballada-énekes egy akkordot pengetne meg a kis történet után, kobozán.

Ledőlt oszlopok. Két vén ló a két oszlop. Ennyit tud a vagyoni romlásából megszerezni egy pere árán Beke Antal, aki Pestre fölkerül napidíjasnak, leányával. A lányt imádja egy fiatal orvos: Kálmán. Az apa egyik tervet a másik után szövi, semmi se sikerül. Jövőjének oszlopait, mint két lovát nevezi, le kell bunkóznia, mert betegékké lesznek. Beke letört maga is; a sok csalódástól fáradtan, a halála előtt még egymásba teszi a két fiatal kezét. Itt átadom a szót Peteleinek, minő mesteri finomsággal tudja végezni rajzát:

Kálmán átöleli a gyermek nyakát s mondja:

- Vége van...
- Óh senkim, senkim sincs a világon?
- Senkije Erzsí?...

Szikra a homályban. Kész dramolet. A Tard familia kastélyában vagyunk, mézes hetek után. Tard Dezső, ahoz a familiához tartozik, mely mindent félig csinál

meg. Határozatlan gyenge ember. Imádja feleségét, a ki únja magát az udvarházban s mulatni vágyik. Megérkezik a férj régi jó barátja *Bari Pál* a faluba, új papnak. Bari egykor tanítója Tard Dezsőnének, kit reménytelenül szeretett, mint lányt. Az a híre, hogy szereti a bort, de érdekes úri férfiúnak bizonyul, a kiből fellobban régi szerelme s az asszony is hajlik feléje. A férj, régi barátja, bizalmasan s bánatosan elpanaszolja, hogy felesége únja őt. Bari Pál nemes szíve megindul s este, mikor az asszony már kiöltözik szépen kedvéért, bőven bort iszik, *komédiát* játszik, mert adja az iszákost, mire a nőcske kiábrándul belőle, ő pedig szomorúan távozik, örökre elhagyván szerelmét, papi hivatalát, mindent a barátja becsületéért, boldogságáért, nyugalmaért.

Hatalmas tragédia már a *dudarfalvi pap* története. Sándor Bencze minorita pap, szép fiú: vétke, hogy halálosan szeretett egy lányt, ki emiatt sok üldözést szenvedett s meghalt. Gyermekét a pap egy kis székely községben, hova elvonul, nevelteti, mint *talált* gyereket. Egész életét e fiúnak szenteli. Izgága gyerek, de felnőtt, körjegyző lesz belőle s már a boldogság előtt áll: mátkája van. Ekkor a fiú vetélytársa, egy legény, agyonüti boszúból a fiút. A pap elvégezte földadatát, kötelességét teljesítette s távozni akar a falúból, ismét új életet kezdeni. Ekkor hozzák haza a fiú holttestét. A pap odarohan s élte titkát ekkor kiáltja ki kétségbeesetten:

— Fiam, édes fiam, édes vérem, minden örömem életem.

Holtan rogy le „minden örömének“ teteme mellé.

Majom Anti egy gyámoltalan szegény diákleány, akit egy erős, csontos idős leány, a rabonbánok ivadéka

férjül vesz. Senki se szereti a hosszú évek multán a férfit csak kis leánykája. Anti írnok lesz felesége protekciójával, de mert sok pénz kell, valami bélyegsikkasztásba keveredett, e miatt elcsapják, felesége otthagyja s a magányos, egyedül sinylődő emberhez egy karácsony estén kis leánya jön, hogy vigye haza. De a gyámoltalan férfi nem mer felesége elé kerülni. Komor sötét rajz, a szerző azal mentegeti ezt a szerencsétlen alakot, hogy a *sors* az oka bajának.

A kötet utolsó darabja *Emlékek* temetési jelenettel kezdődik. A szigorú anya, a vagyonszerző jó gazdasszony ravatalon fekszik. Megérkezik a búcsúztató alatt fia, kit az asszony elűzött. Miért? Mert ez anya régi elhunyt barátnéjának két leányát magához vette s az egyik lányt a fiú szerencsétlenné tette, maga pedig elszökött. A lány egy gyermeknek adott életet, belehalt bánatába. Erre az anya kitiltotta fiát házából. Most hazajön a fiú s találkozik az elhalt szerencsétlen leány testvérével s a kis leánykával, saját gyermekével. A tragikum az, hogy ez a két ember egymást szereti, a nővérrel való kaland meggondolatlan bűn volt, melyért bűnhődnie kell. A leány távozni akar s egyedül hagyná az árvát, ha apja marad. A férfi látván, hogy nem kap bocsánatot, kétségbeesetten távozik. A nő búsan hajtja fejét a kis árvára „Ő is meghalt nekem, Margitkám.”

Első könyvének, első alakjainak ez ismertetése csak vázlatos. Nem csak a meseszövése, sőt nem is a meséi, mint inkább elbeszélési módja, találó jellemzése, éles szeme, melylyel egypár jelentéktelennek látszó vonással jellemezni tud, ezek teszik érdekessé s újjá és egyénivé e könyvét. Rajzait s elbeszéléseit most már azokba a lapokba írta, melyeknek munkatársa, vezetője s később szerkesztője s alapítója lön.

A fülemile c. regénye 1886-ban jelent meg *Singer és Wolfner Regénytárában*. Hosszabb elbeszélés, egy kisvárosi történet, ebben még nagyobb művészettel nyilvánul meg Peteleiének az a talentuma, melylyel szülővárosa alakjait, házait, egész levegőjét napfényével s borulatával együtt az olvasó elé tudja varázsolni. A kisvárosi pék, a ki fülmiléket tart s egy kis finom gyermek asszonykát. Egy házsártos uracs udvarlása az asszony egyhangú életét felzavarja: boldogságot lát maga előtt, de hamar iszonyúan csalódik mindenben s az idomtalan szerető pékférj nagy bánatára elpusztul. E történetnek is, mint a többinek, vázát hiában mondom el, csak inkább a figyelmet akarom rá felhívni. Petelei meséi magukra is gyakran hatalmas drámák, de rajzai, képei történetei mindannyian környezetük, beállításuk, művészi kidolgozásuk nélkül, a levegő nélkül s a világítás nélkül, melyet Petelei tud odavarázsolni, olyanok valóban, hogy egy kritikusa naiv panaszát idézzem, mely dicséret előttünk „mint a szárazra húzott hal”. E művéről a *Vasárnapi Ujság* megjegyzi. (1886. 11. sz.) „Egy kerekded szép kép, mely az aquarell-festményekre emlékeztet, finom és gyöngéd árnyalataival.”

Ugyanez évben jelent meg *Az én utcám* novella- és elbeszélés kötete Budapesten a Pallas-nyomda részvénytársaságnál. Tizenhét rajz s elbeszélés van e művében, mely nevét még szélesebb körben híressé tette. Hetet e rajzok közül *Szomszédaim* c. alatt foglalt össze e kötetben.

Az első elbeszélés *Őszi nápsúgár* egy pusztuló erdélyi udvarház gazdájának bús történetét mondja el. Az *úrfi* már vénülő, koravén legény, aki egy színésznőért elverte vagyona nagy részét, tönkretette apját, aki meghalt bele. Most ott él kis birtokán, pár hold

földjén és megszeret egy szép parasztleányt. Magához, házába szólítja. A leánynak már van vőlegénye, csúf veres legény, a ki látván a leányt az úrfival, féltékeny lesz, panaszol a leány apjának, ez meg elveri a leányt. A kis parasztleány az úrfihoz rohan, a ki magához fogadja s egy öreg asszonyra bízva házában. A leány vőlegénye kétségbeesetten panaszolja az úrfinak, hogy tönkretette életét, ha menyasszonyát elszereti. Az úrfi a ki előtt a boldogság, a szerelem egy őszi napsúgára csillant föl, nemes, fájdalmas lemondással távozva, mindenét a leányra testálja, ő pedig puskájával lassan elmegy a házból, melyben annyit szenvedett; — hová megy? Bizonyosan az erdők sötétségébe menekül boldogtalan élete elől.

Eredetiek, újak alakjai, szomszédai. Ott van a *rác*z *Boglán*.

„A szegleten, mely a Marosra néz, Boglán lakik, a vén rác. Ott láthatod őt egész nap az ablaknál. Boglán már igen vén ember. Azt hiszem nem is lát. A szeme körül rengeteg rác, szemhéjai vértől átfutottak s a golyója mintha vizes volna. De azért csak ügyel mereven, szüntelenül a kanyargó kék víz mellett futó széles poros útra, mely a berek ezüst nyárfái közt vesz el. Ügyel és vár...”

Boglánt mindenki ott hagyta, az új emberek nem törődnek vele. Előbb járt még hozzá a vén örmény bivaly-kereskedő, egykor ellensége, vénségükre összebarátkoztak s együtt pipáztak. Egyszer ő is kimaradt. Pintye a régi bivalos szolga hozza hírről, hogy elaludt, nem lehet felkölteni. Most már egyedül maradt s várják haza Magdát, az öreg Boglán unokáját, „aki egy esős reggel ment el kóberes szekeren egy urral, mert Boglán ténsúr nem akart valamit, vagy akart valamit, vagy mi”.

Egy komédiást szeretett s az öreg Boglán elűzte. Most hiában iratott, hiában irt neki, hiába várja almával, virággal, hiában gyűjt neki, egyre várja. „S az öreg ház roskad, omlik, benne Boglán a vén rácz bivalkereskedő; Pintye a kótya bivalos s a penészes garasok, sok sok garas rakáson, vasas ládában... Senki meg nem tudja“.

Ott a *porkorum inspektor* alakja. A zárdába vonul vissza valami szép asszony miatt vezekelni, búsulni egy fiatal úri ember. Ott a sertések őrzését bízzák rá. Egyszer nagy esemény történik, ellopják a sertéseket. Mialatt keresi, kocsi jön vele szembe, benne kényes szép dáma, a ki mikor meglátja a poros, izzadt parlagi barátot, visszafordul, otthagyja. Egy pupos barát is látja a jelenetet. Tudja, hogy Ferencz testvér irogatni szokott régi ideáljának. Most csak annyit kérdez tőle, csendesen alázatosan: „Ugy-e nem ír többet?“

Mesét, bonyolítást, izgalmat keresni egy-egy ilyen kis jelenetben, mily nagy igény! És mégis úgy amint szerzőjük e kedves jól ismert alakjairól ír, megelevenednek előttünk s ott foly le lelkünknél történetük. A csizmadia *Pataki*, a flanel-reklis bölcs, a ki annyit beszél. Kati a megcsalt szerelmes, a ki addig nem boldog, míg bosszút nem áll, úgy, hogy hűtlen imádóját feleségével megcsalatja és mások, ezek az ő utcája lakói, nekünk is szomszédainkká válnak.

Most már azonban minden idejét elfoglalta a hírlapírás s a publicisztika. Szervezi lapjának táborkarát, munkatársait, vidéki munkatársait s 1886 végén jelent meg lapja a *Kolozsvár*.

„A fegyverek egyike, melyet átveszünk, ugymond Petelei, lapja programjában, hogy tiszta kézzel forgasuk az erdélyi részek javára, az igazi *liberalizmus*. Ez

az ige százados hagyománya az erdélyi részek magyarságának.“

„Az erdélyrészi magyarság — egy része beékelve a nemzetiségek közé, másik a Székelyföldön különzárkózva — melegebb, jobb istápolást kíván, hogy lépésben haladhasson az anyaországgal. Kisebb földbirtokosaink különösebb segítséget. Iparra utalt sűrűbb népességű vidékeink erőteljesebb gyámolítást. Sürgetni fogjuk a javításra várók orvoslását. Helyet adunk minden jogos panasznak. Gondos ügyelettel, szabadon, egyetlen érdekünk ez országrész érdeke levén, beszéljük meg a szükségleteket, tárjuk fel a hiányokat.“

A *nemzetiségekre* is figyelmet fordít. Őszinte jóakarral van irántuk, respektálja jogaikat. „De — úgymond — éberen örködünk aspirációikra, útjukban állunk minden lépésüknél, mely a magyar állameszme ellen irányul s követeljük a mi jogaink respektálását.“ Majd az író, kinek egész szíve lelke tele van szeretettel a szépirodalom iránt, mintha szinte titkolná vonzalmát első szerelme: az irodalom iránt, a publicisztikai s hirlaptudósítási program után csak ennyit szól „Tárca rovatunk irodalmi színvonalának emelkedésére” gondunk lesz.“ Elmondhatom, hogy nagy és szeretetteljes gondot fordított erre a rovatra.

Mint a hirlapírásban egyik alapelvét, melyet mindig követett, itt is kijelenti: „De minthogy *semmi kérdés sem lesz tisztább, ha azok, kik tárgyalják, valamivel piszkosabbak* lesznek, igyekezni fog (a lap) vitatkozásaiban megtartani a helyes mértéket.“ Ez a becsületes, nyílt és nemes hang a politikai ellenfél pártlapjának, az *Ellenzéknek* szerkesztőjét, *Bartha Miklóst* is meghatja. Az imént idézett pár sorra válaszol: „Örvendek az igazság ezen felismerésének. Ha e kijelentés kéznyújtás: itt a kezem. Ha figyelmeztetés: állok elébe,

ha program: követem, ha csak szóvirág, akkor is elég szép arra, hogy ne én szakítsam le. S miután én nem szakítom le, kívánom hogy ne hervadjon el, éppen abban a kézben, mely ültette." Már itt megjegyezhetjük, hogy ez a virág most is hervadhatatlanul fűződik Petelei István emléke köré, tolla mindig tiszta maradt.

Petelei új publicisztikai alkotásában arra vállalkozott, hogy az erdélyi országrész összes közkérdéseit bevonja munkakörébe. Az erdélyi hírlapirodalom hagyományos programja volt ez. *Mikó* Imre útmutatása, melyet *Kőváry* László is követett s mely irányban új útát vágott magának *Dózsa* Dániel. A hetvenes évektől kezdve az erdélyi lapok pártpolitikai hadi lobogókká váltak. Éles harcokat folytattak, heves polémiákat s torzsalkodásokat. *Petelei* István, bár lapja a liberális párt organuma, de ő *Dózsa* Dániel tanítványának vallja magát s az ő iskoláját követi abban, hogy Erdélyt nem tartja alkalmasnak politikai párttusákra, itt az *erdélyi kérdések, az erdélyi magyarság ügye a fő*. És ott látjuk a Petelei lapjának hasábjain egész sorát a tárgyilagos, szakszerű s komoly tanulmányoknak az *erdélyi részek* kérdéseiről *Beksics* Gusztáv, *Koós* Ferencz, *Szász* Domokos, *Szász* Béla, gróf *Bánffy* Béla, *Sándor* József, *Molnár* Antal, *Felméri* Lajos tollából. Megjelent a 6-ik számban *Dózsa* Dániel alapvető, útmutató cikke: *Az erdélyi részek*, mely valóságos összefoglalása és hű képe az erdélyi viszonyoknak és az erdélyi sajtó tenni-valóinak. Nem ismertetjük Petelei lapjának történetét, még csak annyit, hogy cikkírói s munkatársai közt voltak: *Brassai* Sámuel, *Csernátoni* Gyula, *Zilahi* Kiss Béla, *Sebesi* Jób, aki kedves versírója s poétája volt Peteleinek, valamint *Jékey* Aladár. *Békésy* Károly,

Réthy Lajos, Gámán Zsigmond, Dózsa Endre, Hegedüs Sándor, Tussai Gábor, Czakó József, Hegyesy Vilmos, ifj. Szász Károly, Pallós Albert, Abonyi Árpád, később Malonyay Dezső, Bede Jób, Thuri Zoltán s mások. Valóban erdélyi lapot szerkesztett s nem csupán az erdélyi részek politikai s közgazdasági érdekeit védelmezte, nem csupán Kolozsvár város közintézményei s külön rovatban Marosvásárhely szolgálatára állott, hanem *Erdély irodalmi kérdésének*, irodalmi ügyeinek s föladatainak támogatására a legnagyobb gondot és figyelmet fordította. Az *Erdélyi Múzeum-Egylet* ekkoriban letért az erdélyi szakkérdések műveléséről, *Petelei*, az egylet néhány tagjának segítségével cikksorozatban támadta meg az egyletet, kivált ennek bölcsészeti szakosztályát s felszólalásainak meg volt sikeres eredményük. Ám ezenkívül az Erdélyi Múzeum-Egylet helyes irányba juttatása, a nem régen alapított *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület* állandó, erős támogatása mellett Petelei István az erdélyi irodalom ügye számára külön műhelyt, külön tábort létesített, ő indította meg az *Erdélyi Irodalmi Társaság* megalapításának művét s vezette lapjában is, azonkívül is. 1888. februárius 24-én írja meg a *Kolozsvár* élén *Irodalmi Társaság* c. alatt felhívását. Szokott nyílt, egyenes módja szerint — rögtön a tárgyra tért s ráütött a szeg fejére:

Egy irodalmi társaság hiányát — így kezdi — elevenen érezzük. Ezennel felhívjuk az illetékes egyleteket és az irodalommal foglalkozó egyeseket, segítsenek egy irodalmi társaság alakításán.

Állandóan panaszkodunk Budapestre, — folytatja később — hol nem veszük észre a vidéki embert. Ez a panasz nem egészen jogosult, bárha bizony azon szenteknek is maguk felé hajlik a kezük. De hát segít-

sünk, ha bajt látunk, csak rajtunk áll. A versengés az erők felkutatásában és megsegítésében az egész magyar irodalom javára lesz. *Minél több helyt gyűlnak ki a tüzek az oltáron, annál nagyobb lesz a világosság.* Állítsunk mi is irodalmi társaságot. Válasszuk be oda a legérdemesebbeket. Tartsunk felolvasásokat. Menjünk évről-évre más városba egy-egy ünnepély megtartásáért. Ébresszük az érdeklődést az irodalmi termékek iránt. Neveljük a közönséget. Erejük tekintélyével szerez-zünk hitelt a kezdő embereknek, kikben tehetséget látunk. Gyűjtsük össze a régi költészet remekeit s adjuk ki.

Ez a felhívás rögtön visszhangot kap. Nap-nap után, a lap élén, vezércikkben közli a Petelei lapja Sándor József, Csernátoni Gyula, Fejenczi Zoltán, Lánczy Gyula, Szamosi János, Kozma Ferencz, Egy névtelen, Réthi Lajos, Koós Ferencz, Harmath Lujza cikkeit s Petelei újabb fölszólalásait, melyek mind a társaság alapításának szükséges voltát s föltételeit tárgyalták. A másik kolozsvári lapban, Bartha Miklós lapjában, az *Ellenzékben*, februárius 28-án Hegedüs István szól a tárgyhöz, majd Bartha Miklós szólal föl vezércikkben, nagy elismeréssel és helyesléssel. A harmadik kolozsvári hírlapban: az *Erdélyi Híradóban*, Korbuly József szerkesztő s Ürmössy Lajos írtak cikkeket, melegen üdvözölve s helyeselve az eszmét. A mozgalom még Nagyváradon is hullámot vetett: a nagyvárad *Szabadság* c. napilapban Sipos Orbán írt (márc. 3-án) vezércikket, örömmel fogadva e vidéki Irodalmi Társaság alapításának tervét. Március 3-án már értekezletet tartottak, résztvettek mindazok, akik ez ügyben itt hírlapilag fölszóaltak s kívülök *Éjszaky* Károly, a *Petőfi-Társaság* alelnöke és alapítója; báró *Bánffy* György és *Sebesi* Jób. Az értekezlet kimondta, hogy

szükségesnek tartja egy Irodalmi Társaság megalakítását Kolozsvár székhellyel, ideiglenes elnöknek báró *Bánffy Györgyöt*, ezt a nagytehetségű művészi talentummal bíró főurat s ideiglenes titkárnak *Csernátoni Gyulát* választotta meg. Bizottságot küldött ki az alapszabályok s a végleges megalakulást előkészítő bizottságba, melynek előadójául *Petelei Istvánt* bízta meg. Március 25-én, tehát *Petelei* első felszólalása és indítványa után egy hónapra az *Erdélyi Irodalmi Társaság* már megtartotta első felolvasó ülését, *Ejszaky Károlynak*, a Társaság ideiglenes működő elnökének elnöklésével. Ő, a ki a *Petőfi-Társaság* bölcsőjénél is ott állott, indította útnak a szó legszorosabb értelmében az *Erdélyi Irodalmi Társaságot*. Mert talpraesett rövid megnyitóját e szavakkal végezte, mint igazi vasútas is: „A nemzet génusza vezéreljen bennünket. És ezzel indulunk.”

Ez első felolvasó ülésen, melyen *Felméri Lajos* Tolstojról értekezett, *Jakab Ödöntől* költeményeket és *Petelei Istvántól* *Bimbófakadás* c. elbeszélését olvasták föl. Attól fogva, hogy a Társaság megindult, mostanáig szakadatlanul haladt előre, immár egy év hiján negyedszázada, a maga útján, melyet indítványozója s alapítója *Petelei István* kijelölt és melyen végleges megalakulása után első elnöke, *Kuín Géza* gróf oly bölcsességgel és nemes buzgalommal vezette. Ám sok munkára s fáradozásra volt még szükség, míg végleg megalakult s megerősödött. E munkából *Petelei István* az oroszlanrészt vette ki. A Társaság első évének méltó befejezése volt az a felolvasó ülés, melyen (jun. 24-én) *Brassai Sámuel* *Hic Rhodus, hic salta* címmel az Irodalmi Társaságról s feladatairól olvasott föl. Érdekes felolvasásában határozott és bizonyos cél kitűzését kívánja az Irodalmi

Társaságoktól „aztán meg minél tágabb, szabadabb mezőt nyitnának, minél több időt hagynának e vitakozásokra!” Ezekhez ragasztja még azt a véleményét is, hogy Irodalmi Társaság teendői közé tartozónak látja egy kritikai hetilapnak nemcsak alapítását, hanem felügyeletét is. Szavának meg volt az eredménye, az Erd. Irodalmi Társaság *Keleti virágok* c. alatt füzeteket indított meg, melyek sok érdekes cikket közöltek. Később, Dózsa Endre elnöksége alatt, indult meg az *Erdélyi Lapok*, a Társaság kétheti folyóirata. Hosszasabban foglalkoztam az *Erdélyi Irodalmi Társasággal*, Peteleinek az erdélyi társadalomban oly nevezetes irodalmi munkát végző alkotásával, mely azóta felolvasó ülésein, ünnepélyein Kolozsvárt s az erdélyi városokban becsületes törekvéssel s a nemzeti szellemhez és alapítóihoz híven szolgálta a magyar irodalom ügyét.

Petelei István tovább folytatta a publicisztikai munkásságot, nagy figyelemmel kísérve a kolozsvári nemzeti színház dolgait is. Ez intézményt a nemzeti irodalom s művészet szolgálatában álló közintézménynek tekintette, nagy gondot fordított arra, hogy tárgyilagos és tanulságos kritikák legyenek lapjában, úgy a drámai, mint a zenei előadásokról. Távol állott a színész személyi kultuszától, kritikái nem reklámok voltak. Az előadásokról nem egyszer szigorú bírálatot mondott s kivált az izléstelenségeket a színpadon, a komázást a közönséggel keményen megróta.

Petelei műveiről szólván, hírlapi cikkei, melyeket a *Kolozsvár*-ban *-n* jegy alatt vagy aláírás nélkül is írt, föl kell említenünk. Egész sereg kisebb-nagyobb cikke jelent meg; elbeszélések, melyeket a maga túlszigorú önbírálatával nem adott ki kötetben, holott erre mindenképpen méltók; cikkek társadalmi, politikai kérdések-

ben, színházi bírálatok, apróbb könyvismertetések. *Szűnyog* aláírással számos rajzában, kivált pedig tréfás, néha szelíden, soha sem bántóan csípkelődő vagy szatirikus tárcáiban vidámságra kész, humorral tele kedélyének sok kedves ötlete és elmés tréfája van. Nem szabad megfélekezniünk a *Kolozsvár*-ban megjelent *regényéről* sem.

E művét, mely terjedelemre nézve legnagyobb, maga regénynek írta s jelezte nyomtatásban is. Címe: *Egy asszonyért*. Megjelent a *Kolozsvár* 1887. évi első évfolyamában, a 76–101. számok tárcarovatában. (Egy asszonyért. Petelei István regénye. 1–26. közl.) Petelei történeti tanulmányainak egyik eredménye ez a regény, mely Bocskay korában, 1605 táján játszik és Detrekő, Holics, Szent János várában foly le. Révai Ferenc uramnak szép felesége: *Forgách* Zsuzsika, részeges, durva urához kényszerítve ment nőül és Bakics Péter levettét szereti, aki égő, nagy imádattal van az asszony iránt. *Forgách* Zsuzsika szívesen mulat és a regény nagy korhűséggel, érdekesen megfestett mulatsággal kezdődik. Nem hiányzik a történetből az a dalnok ifjú sem, aki *vergináján* kíséri epedő dalait, reménytelen szerelmét a híres szép asszony iránt. De még egy imádó van, a részeges férj fivére, akinek egyébként kevés szerepe lesz az eseményekben. A történet váza az, hogy Révai Ferencz uram, rút féltékenykedési jelenetek után, elviszi feleségét Szent Jánosról Holicsba, fivérének, Péternek udvarába, aki, mint egyik szerelmes, örül, hogy szép madár költözik Holicsba. A várban Révai Ferencz mindennap leissza magát s a felesége gyakran találkozik Bakics Péterrel. A férj azonban gyanút fog s egyszer, mikor a szép asszony férfi ruhában, éjjel, éppen találkozóra indulna, rajtakapja. Most már az asszony

nem vár tovább, hanem elszökik Bakics Péterrel szerelmese várába, Detrekőbe. A megcsúfolt férj országos lármát csap és a nádornál tesz panaszt. Felekezeti kérdést is csinálnak a dologból s a pápista asszony ellen egy jól megrajzolt kemény, fanatikus kálvinista pap, Dániel tiszteletes agitál. Végre is Pozsonyba a nádori szék elé, pörbe idézik Bakicsot. A pör tárgyalása nagy izgalommal foly, Forgách Zsuzsikát vádolják, védik a prókátorok. Újlaki uram: Forgách Zsuzsika prókátora, elmondja a szép asszony szenvedését az ok nélkül féltékeny, borívó, verekedő urától, örömtelen életéről, arról, hogy ura zárva tartotta. A tárgyalás a szabadban, sátorban foly. Egyszerre trombitaszó hallszik. Nehány lovag jelenik meg. Egyikük leeresztett sisakkal előlép s párbajra szólítja Révai Ferencet, vagy bárkit az ő igazságaért. Míg azon vitatkoznak, hogy lehet-e párbajozni, újabb csoport élén újabb lovagja érkezik a megvádolt asszonynak. Ez nyiltan kiáll asszonyáért — a dalnok ifjú diák ő, a ki szemtől-szemben vádolja a férjet s keztyűjét dobja eléje. A hallgatóság rokonszenve az asszony mellett van, a férj kiabál, de vívni nem mer. A bíróság meghozza az ítéletet: tisztító esküt tegyenek. A nádori szék ítélete, hogy ötven nemes ember esküdjék meg a feszület alatt Bakics Péter és ötven nemes Forgách Zsuzsánna mellett. Az esküt leteszik. A reménytelenül szerető diák-levente pedig nekimegy a világnak, de a sokat szenvedett fiatal pár egymásé lesz. A regény vége így hangzik:

Oh mily édes elfeledni az elmúlt napok keserűségét, milyen gyönyörűséges elnézni az elrepülő időt... S a napok oda lesznek. A tegnapot elnyeli a ma. Minden enyészik a multak terhe alatt. Porrá válik a szerelemmel tele szív, dali férfi, gyenge asszony. Por... por... Mit akartok tudni még?

Mintha a lantos mesemondó fejezné be történetét egy strófával. Peteleinek e regényében az egyetlen drámai alak a sokat szenvedő asszony, aki azonban — vigasztalja magát. A regény tele van forró szenvedéllyel. Szereplői: a durva, részeges férj, a hűséges szerelmes úrfi s egész sereg mellékalak, köztük egy udvari bolond színesen, élettellejesen megrajzolt alakok. A leírásokban, a ruhák, mulatság, szójáráások és ama kor életének egy pár érdekes vonása hűséges képek. A fojtott szenvedély izzása, a tájék s a természet rajza, mindezekben a biztos mester kezével dolgozik a szerző, aki alakjait, egész történetüket, ha a távol multból is, de a *valóságból* vette. Amint az általa annyira ismert és szeretett marosvidéki történeteket is többnyire élő alakok és történetek nyomán írta, e regényéhez is a valóság adta az alapot.

Forgách Zsuzsánnának férjével, Révai Ferenczcel való póre annyira valóság, hogy amivel kevés regény-tárgy és regényhős dicsekedhetik a világon: magában a Corpus Jurisban két törvénycikk beszél el történetüket. A pozsonyi országgyűlés által alkotott 1608. évi 26. t. c., mely a férj panaszát közli, elrendeli Bakics Péternek és Forgách Zsuzsánnának a nádorispán előtt való megjelenését s a pörnek lebonyolítását. A pör lefolyt s történeti tény, hogy a bírák úgy ítélték, hogy mindkét alperes *ötvened magával* tegyen esküt arra, hogy a vádpontok valótlanok. A tisztító eskü letételének ceremóniája 1611 március 6-án ment végbe. *Forgách Zsuzsánna* életrajzát *Deák Farkas* írta meg, mint a *Magyar Történeti Életrajzok* II-ik darabja megjelent 1885-ben. Petelei István, a marosvásárhelyi születésű történetírónak s írónak e históriai művéből regénye történetének vázát készítette, a históriai való alakokat stili-

zálta s mindenütt az eseményeket követve, fantáziájának színes pompájával és poézisének melegével írta meg munkáját. Műve ezért egyik kiváló példája a magyar irodalomtörténetben annak, hogy történelmi portladó alakokat a költő miként eleveníthet meg újból, mint hozhat egészen élénk azzal a környezettel, melyben éltek, szenvedésük, forró szerelmük, küzdelmeik színes, művészi újjáalkotásával.

Az idő elporlasztotta a régi kor embereit. Jön a történelmi-író s mint a sárkány által ízekre tépett mesebeli királyfit a táltosa, összerakja őket diriból-darabra. Itt az adatokkal dolgozó táltos, a történelmi krónikása bevégezte dolgát, többre nem képes. A mesében most a táltos rálehell forró lánglehelletével az ismét összerakott hullára, mely ekkor talpra ugrik s újból a régi, de még hétszerre szebb s erősebb, mint a milyen volt. *Ezt a bűvös lángot csak a poéta tudja a régi alakok árnyaira rálehelni* s azok a költő égi tüze által újra születnek. Ez a különbség a mi költőnk alakjai s e történelmi életrajz árnyai közt is.

E műve könyvalakban még nem jelent meg.

A publicisztikai és szerkesztői munka nagyon fáradságos volt. 1887-ben a király látogatása Kolozsvárt, 1889-ben a véderővita izgalmai és Rudolf trónörökös halála, mindenik csak egy-egy nagyobb hulláma az eseményeknek, de mennyi fáradság, gond, izgalom járt az ő lelkiismeretes, becsületes munkájával, melytől még pártérdekből is mindig távol állott a gyűlölködés, a személyek támadása. Nem is akarta, hogy lapja csupán pártlap legyen, hanem erdélyi lap. Ezt nyíltan meg is írta, de méginkább tényleg megcselekedte.

1888 szept. 30-án Petelei István nőül vette *Korbuly* Irmát. Életének legboldogabb két esztendeje következett

most. Két rövid, boldog esztendő eltelt. Pályája delelőjén, fényes sikerek után, irodalmi alkotásai által országszerte tisztelt írói névvel, boldog családi életben feleségével, az őt megértő s a gondviselés és jó sorsa által mellé rendelt élettársával, mikor megdördült fölötté az ég s kezdődött kálváriája. Már 1890 Szilveszterén apoplexia, agyszélhűdés érte. E kisebb apoplexiából hatalmas szervezete kiépült s ő újból munkához látott, mikor újabb hasonló baj érte. Ekkor felesége s orvosai unszolására eltávozott Kolozsvárról, Remeteszegre pihenni

Neve rajtamaradt a lapon, melyet távollétében Hegyesy Vilmos szerkesztett; október elsején, szokása szerint röviden jelenti Petelei az olvasóknak, hogy hosszabb betegsége után a lap szerkesztésétől visszalép. Köszöni a közönség sokszor éreztetett szíves indulatát és jó emlékezetébe ajánlja magát. Közel öt éven keresztül végzett munkásságáért Hegyesy meleg sorokban mond köszönetet. Reménye, hogy az irodalom és a *közélet* nemsokára ismét vissza fogják nyerni Peteleit, csak félig teljesült. A közélettel Petelei többé nem foglalkozott, ellenben egészsége annyira helyreállott, hogy az irodalomhoz, első és igazi szerelméhez, visszatérhetett.

Két év múlva, 1893-ban már egy kötetet állított össze felesége kérésére, előbb írott műveiből. *Jetti* a kötet címe, a kötet elejére tett nagyobb elbeszéléséről, melyet a *Budapesti Szemle* közölt először. *Peteleinek*, e hatalmas, zord erejű, tragikus végű elbeszélése két marosszéki úrfinak egy szép zsidó leány, *Jetti* iránt érzett vészes szerelmét tárgyalja. A legérdekesebb alakok egyike Jetti apja is, a fanatikus vén zsidó. Ez az elbeszélés valósággal hívja a drámaírókat arra, hogy színpadra vigye, átdolgozásban. A kötet Kolozsvárt jelent

meg, Singer és Wolfner kiadásában. Jettin kívül négy másik kisebb elbeszélést s *Az én utczám* c. ciklusból (melyből egész kötetet adott ki előbb szerzője), négyet tartalmaz. Ez utóbbiak közül *Bimbófakadás*, *Fehér galamb* címmel napfényes, derűs történetek, melyekben Petelei gazdag humorának aranyszálai ékeskednek. Helyrejövén egészsége, a maga remeteszegi otthonában, később marosvásárhelyi, saját maga által építtetett s tervezett házában, nyaranta a szovátaí nyári villájában szorgalmasan dolgozott és 1897-ben a Franklin-Társulat kiadta *Felhők* c. kötetét, melyben tizenegy elbeszélése jelent meg. Az első elbeszélés, melyről a kötet címét kapta, bánatos románca egy ifjú leánynak, kinek boldogsága elé borulnak a felhők: szép asszonytestvére elhódítja tőle azt, a kit szeret. Lélekfestés, a mese drámai bonyolítása s az a csodálatos izzó légkör, melyet Petelei a színek egész káprázatos sorával tud megfesteni, a modern magyar irodalom egyik legérdekesebb elbeszélésevé teszik e művet s a többi is, néhány erős tragoedia, igazi *ballada* köztük, mutatják, hogy Petelei szellemének, lelkének frissessége helyreállott.

A *Felhőkről* érdekes és jellemző ismertetést írt, — mely Peteleinek egyik legjellegzetesebb és legérdekesebb írói méltatása nem a száraz kritikus, hanem egy magasan szárnyaló költői lélek által — *Kiss József* heti lapja a *Hét*. „A multkor éjszaka — úgy mond — szágúldani láttam a holdat. Egy helyben futott, az ég tetején hidegen, kéklően, ragyogóan s az átlátszó párák, gőzök, föllegzetek lehűtve és torladozva rebbentek el előtte, mögötte, alatta és körülötte. Ezek a finom párák a Petelei témái s ama kékes, ezüstös éjjeli hold az ő egy helyben szágúldó fantáziája, az ő ragyogó, bűvös melancholiája.” Petelei, folytatja később, a szubti-

litások költője: azoké a semmiségeké, amiket a járókelő meg se lát, de a tudós szemüvege egész világokat talál meg bennök. Átvonuló, elröppenő, kézzel meg nem fogható és szóval ki nem fejezhető érzéseket, eseményeket, amelyek csak gondolatodban esnek meg, a magad elméje előtt öntudatlanul, csak a szived alsó sejtésében, tragédiákat egy pohár vízben és világokat egy tű hegyén, minálunk alig tudott valaki így megértékelní, mint ez az ugyancsak erdélyi poéta, aki az ő nagy kompatrióájá (Kemény Zsigmond) világbirodalmából csak ezt a kis szögletet örökölte ugyan, de ebben aztán egészen úr, a szeme az egészet befuthatja s a gondja minden porszemére ráfordulhat.“ Kiválóan találó és általunk is mindig hangsúlyozott megállapítás ez ismertetésnek befejezése: „E többnyire újságban megjelent dolgok nem aféle újságnovellák, hanem egy valóságos írónak valóságos munkái; *kieszelései egy előkelő léleknek, aki közönségre is csak ilyenekre számít*. Másokra nem is számíthat, de ezekre úgy hiszem mindig.“

Egy bibliografiai tévedést kell itt helyreigazítanom. Úgy Szinnyi József a *Magyar Írók Élete és Munkái* c. művében, mint, valószínűleg utána, Petrik Géza *Magyar Könyvészeté*-ben (1886—900.) Petelei művei közt van az *Alkonyat*, mely 1896-ban jelent volna meg. Peteleinek ilyen cím alatt azonban könyve nem jelent meg, magát a könyvet nem is ismeri senki. Családjától értesülök arról, hogy a *Felhők*-et akarta Petelei *Alkonyat* címen kiadni, de megváltóztatta a címet.

Hangsúlyoznom kell: Petelei visszavonulását a publicisztikától kizárólag testi betegség, az apoplexia okozta. Elmulván e baj következményei, Petelei egy egészséges, munkára képes és dolgozó író lett ismét,

a kinek lelkében a marosszéki édes-bús történetek egész sora rajzolt.

1898-ban, az *Athenaeum*, *Vidéki emberek* című novellakötetét adta ki Az *Athenaeum* Olvasótára c. piroskötéses vállalatában. Tizenhat elbeszélés van benne. Köztük az *Eliz nevenapja* s a *Birtyóka* címűek zord, hatalmas, drámai erővel írt történetek. De mily bájos az *Esős alkony*. A nyári alkonyat leírása művészi. Egy papnővendék kedves, finom szerelmi története, megkísértetése egy kacér nő által, kinek tiszta képét valaha szívében őrizte.

Az ideális, tisztalelkű ifjú elfordul az asszonytól:

„Az Urat pedig ekkor láttam meg legelőbbször, szegény szolgája, mondja a történet elbeszélője, a ki románcát így végzi:

„Nos? Volt egyszer egy szép nyári esős alkony. Vén fejemet mély búval hajtom a dívány koppadt karjára. A szívem sovárgással nagyon még tele. Mindjárt bejön a harangozó, hogy megkérdezze:

— Nyolc-e már az óra? Ne harangozzak, plébános úr?

Az *édes anya*. Anna Máriának utolsó gyermeke volt a fia: Pista. A többi elment szűkmellű apja után. A fiú egy kis színésznőskébe szeret bele s e kis szőke leány miatt anyjával elhidegülnek. A fiú azonban elpusztul. Anyja, a ki haragszik a leányra, gyászolja fiát mindig. Egyszer megtudja, hogy a kis színésznő, a ki igazán szerette a fiút, éhez.

„Ha rossz lett volna, most nem szenvedne inségben... Ő jó volt, hű volt az én fiamhoz, most megértettem, ki virágozta föl az ő sírfáját, az ő örökös ágyát. Ám kevély voltam, szívtelen voltam és elhagytam a szegényt, hogy essék el. Az Isten ne büntessen érte.

Táskát vesz elő, hogy ételt vigyen neki s „mindent, a mije van“.

A történet vége:

„Hirtelen elhatározással fölkiáltott:

— Dehogy, dehogy vinnénk neki. Ide hozzuk őt, a szegényt, ide én hozzám, a ki kedvese volt az én édes fiamnak. Leányt így ad benne a nagy jó Isten nekem, érdemtelen szegénynek, öregségemre.

És megindult, egy szíves, kedves tekintettel fordulva vissza, határozott, biztos lépéssel“.

Művei meglehetősen gyakran jelentek meg, leginkább a *Pesti Napló* ünnepi s vasárnapi számaiban. Nevét ismét, kivált az írói körökben, a régi elismeréssel emlegették. Ám Petelei, nagy ritkán, ha egyszer felnézett a fővárosba, éppen így Kolozsvárra. Családja, szeretett és szerető felesége körében volt legszívesebben. A marosvásárhelyi *Kemény Zsigmond-Társaság* elnöki tisztét elfogadta s e társaság új életre kelt akkor, egyébként olvasmányai, műkedvelő asztaloskodása, fafaragásai a háznál végzett kertészkedése és a zene foglalkoztatták munkáján kívül. Kedvelt *violáján* sokszor el-eljátszogatott. A mélyhegedű, ez a cello és hegedű közt álló mélabús hangszer volt mindig az ő hangszere. Brassai Sámuellel is leginkább a zene kölcsönös szeretete kötötte össze, meleg barátságba, Brassairól irt is Petelei, az agg polihisztorról, Brassai életében s halála után is. Kolozsvárt kvartett társaságában, melynek első hegedűse Nagy Gábor volt, már e hangszeren játszott mindig s midőn egyszer váratlanul meglátogattam magányában Marosvásárhelyen, az ajtón át szűrődtek ki szobájából a viola két mély hurjáról kissé bánatos, férfiasan érzeteljes futamai. Különösen Szovátán nem egyszer látta vendégül egyik-másik barátját. Jellemző volt szovátai

kedves nyaralója kapujának felírata, melyet *Jakab* Ödön írt régi barátjának:

VÁNDOR, E KIS KAPÚ NEM AKAR KIZÁRNI,
CSAK AZT MUTATJA: MERRE KELL BEJÁRNI.

E mellett ráért arra, hogy Marosvásárhelyről egyik-másik, általa támogatott szegény tanuló ifjú érdekében írjon. Az *én utczám*-ból nem csak elbeszélései számára vett alakokat, hanem talán éppen egyik-másik alakjának, aki a Krisztus keresztje alatt leroskadt, fiát, hozzátartozóját segítette kenyérbe, gondoskodott arról, hogy ember legyen belőle. Hogy tudott kérni, méltóságteljesen, szeretettel s aggódva egy-egy szegény egyetemi hallgató érdekében, kinek ő apját ismerte: lehetetlen volt az ő nagy, önzetlen emberszeretetének hatalma elől kitérni, nem egy marosvásárhelyi vagy környékbeli fiú gondolhat hálával reá. Élénk figyelemmel kísérte barátai, egyik-másik régi munkatársa ügyeit és buzdító, örvendező, vigasztaló leveleivel mindig ott volt szívének egész szeretetével, életük nevezetesebb fordulóinál.

Feltűnést keltett, mint örvendetes irodalmi eseményt, általános elismeréssel is fogadták 1905-ben Az *élet Történetek, Képek*. cím alatt egyszerre két kötetben megjelent művét. Az első kötetben 20, a másodikban 17 elbeszélése és rajza van. Otthon prózában még maradt szép számmal, mert a Franklin-Társulat, mely kiadta, összes műveinek kiadását tervezte s e két kötet nyitotta meg a tervezett sorozatot. E két kötetben most már az egészen erőre kapott író erejének teljességével dolgozta föl történeteit.

E kötete néhány darabjának is elmondom tárgyát.

A nagyapó friss, remekbe festett képe egy öreg házaspár fészkének. Csak ketten maradtak: a nagyapó és felesége, körülöttük mindenik kedvesük elpusztult. „És oda lettek a szomszédok. A kikkel kereskedtek, a kikkel civódtak, szeretkeztek“... Így élnek, ha csak valami forradalmi harcos kollégája nem vetődik a portájukra. Akkor megelevenedett a bácsi s beszélt a piski hidnál s más csatatereken történekekről. A fia is ott veszett el valahol. Ilyenkor előhossa régi kovás fegyverét, bár nincs benne semmi, és célozgat vele, a néni nagy rémületére. Egy lányuknak, ki megszökött egy örmesterrel, fiát emlegeti egyszer a nagyapó. Nem tud a fiúról. Mesterlegény Pesten. Egy nap megérkezik egy vörös nyakkendő alak, a néni levelére. *Önözi* a nagyapót. Dagobertnek hívják, kellemetlen fickó s a régi forradalmi harcosnak a szocialistákról beszél. Gúnyosan megtagadja az Istent is, ez *„ócska fölfogást“*. Nagyanyó oktalanul kérdi: „Te magyar vagy úgye?“

— Én? Én szocialista vagyok. Ott a hazám, a hol jól megy a dolgom. A többi ostobaság és sífli...

Márton bácsi lassan, segítség nélkül fölemelkedett. Valósággal félelmesen meredt a ficzkóra. Félelmes és daliás lett egy perczig. Hangtalanul rebegte:

— A haza... a haza is... Aztán, mintha nem is tudna semmit az unokájáról, bizalmasan a feleségéhez fordult.

— Látja bűnöm büntetését, látja-e?

És kifeszített karral a nyitott ajtóra mutatott s oly mélyen és erővel tekintett a ficzkóra, hogy lehetetlen volt félreérteni őt. S kísért a szemével, amíg Dagobert vissza-visszafordulva lassan kisompolygott a kapun... S mikor kihaladt, a bácsi szeméből két kövér csepp bugygyant ki. A néni eltakarta az arcát. De egy szót se szóltak többet felőle. A bácsi eltolta később a pipáját is, amit Cicza (felesége) alázatosan átnyújtott Márton bácsinak.

— Nem beteg maga, Márton?

Csodálatos bájjal tudja az öreg, egyedül maradt leányokat megrajzolni.

Jer édes a karomba a címe e gyűjtemény egyik darabjának. A jólelkű, elégedett Annamária nénivel, a vén lánynyal együtt él csendes nyugalomban Jusztin, az urától elválva élő gyámoltalan, még ifjú fehérnép. Jusztinnak haszontalan, durva férje volt, aki elhagyta. Most ismét előkerült. Annamária inti az asszonyt: vigyázzon, ne menjen a biztos nyomorba. De az asszony elkészülődik s indul.

— Elmennél tölem a nyomorúságba?

— Azt mondta az uram „jer édes a karomba...”

És átölelte az Annamária fejét, zokogva csókolgatta a szemét, homlokát, pomádés ősz haját, bogos kezét s így szólt:

„Elmegyek vele őh lelkem! Mondta-e neked valaha valaki ezt, jer a karomba édes?” Annamária leroskadott egy székre. A keménység elmúlt az arczáról a szeme könnyel telt meg... Pergett egyik sócsepp a másik után és Annamária eltakarta az arcát a kezével. Mit siratott vajjon? Elmenő leányát? Vagy magát, kit ily gyöngéd szóval sohase illetett férfi ajak?”

Második kötetében a *Nehéz éjszaka* című elbeszélése tragikus történet, melynek beállítása, a környezet, a háttér rajza művészi. Késő éjszaka egy erdő aljában, sötét kis falucskában, csúf esős időben, szekerén érkezik az elbeszélő egy nagy falusi korcsmába, mely közel van a vasúti váróházhoz. Csak a beszélgetésekből tudja meg, a tömör érdekes párbeszédéből, hogy mi történt: a faluban a földbirtokos agyonlőtte magát. A korcsmárosné lányát szerette, a birtokos felesége pedig megkorbácsolta a lányt és elhagyta az urát. Most már egyedül marad éjszaka a fogadóban,

szobájában az elbeszélő, ezer apróságot ír le, mely rémitővé teszi az éjet; az eső szakad. Egyszerre késő éjjel nagy láрма, a magányos vendég revolvért ragad. A korcsmárosné fellármázza a házat. Leánya az ablakon át megszökött. Utána küldi embereit, nézzenek a vasúti hid felé: *az Ott ott legmélyebb.*

Most még egy derűs történetről, lássuk hogyan állítja be ezt a vidám történetet a környezetbe. Derült júniusvégi délután kutyával, puskával ballag fel a poeta vizmosáson az erdőbe. Fiatal gyermekasszonyka éri utól. Csupa üdeség s frissesség a beszélgetésük. Közben az illatos szép erdő leírása olyan, melyhez hasonlót csak a magányt kedvelő, erdőt, mezőt jól ismerő művész-lelek és íróművész tud. A kis menyecse urától szökött el. Féltékeny férje arcul legyintette s az asszony erre otthagyta. Sohase megy vissza, mondja. Egyszer szekézőrgés hallszik, az asszonyka kéri a poétát, hogy vonuljon félre az útból, mert férje féltékeny. Arra érkezik a férj, az asszonyka pajzán civódásul makkopáncscsal dobálja. A férj lemászik a szekérről s utána veti magát. Megtalálja, de előkerül a kutya is, a vadász is. A férj ismét féltékenykedik.

Az asszony neki ugrik az urának s csatt, csatt patog a tenyere az arczán...

— Ismét, lihegte az asszonyka, ismét? Hát így bántasz engemet? Nézd meg. Egy öreg vadász bácsi..., a ki az útban talált reám, az kísér s te így beszélsz velem? Óh te buksi, buksi ezért kaptad a pofot.

De a férfi derekon kapja a feleségét s kacagva csókolja, megbékülnek s tova szekereznek haza. A kis kép vége, a poeta felsóhajtása:

— A vén vadász bácsi... Fütttyentek kedvetlenül a kutyának s fáradtan ballagok visszafelé. Ah! mint eltelik az idő.

Most már készítette előre a következő kötetekre, a többi már megírt történetet, melyekhez sorakoztak lassan a Marosszék virágos, erdős környékéről vett elbeszélései, azok, melyeket most e két kötetben közrebocsátunk. Ki gondolta volna, hogy a művészete egész fényével alkotó írónak életében *Az élet* c. hatalmas műve utolsó könyve lesz. Azonban ez évei s a következő pár év életerejének utolsó fellobbanása volt. Mint a kialvó láng, mely mielőtt elfogyna, magasabbra lobban s még jobban világít, hogy aztán hirtelen elaludjék, így történt Peteleivel is. A sors néhány évet ajándékozott neki kárpótlásul, visszaadta egész munkaerejét, hogy cserébe egyszerre elvegye tőle életerejét is.

1907 őszén meglátogatván egykori kedves mesteremet Marosvásárhelyt, még a legjobb kedélyben találtam. Levele, melyet e látogatásom után írt, telve van a legfrissebb vidámsággal. Már a következő évben idegbajt kapott, mely amint fellépett, véget is vetett írói működésének. Petelei, mihelyt nem érezte jól magát, nem dolgozott. A mit megírt, csakis teljes szellemi erővel írt meg és sokat csiszolta. Idegbaja sok szenvedést okozott neki azáltal, hogy nem engedte dolgozni. Nem-sokára fantáziái, látományai voltak. Kedves kutyáját betegsége miatt el kellett pusztítani. „Egy emberi lélek lakott benne“ sóhajtott fel sokszor s hitte, hogy a hozzája ragaszkodó hű állatban emberi lélek volt. Majd az utcán látta évekkal előtt elhunyt barátjának, *Czakó* Józsefnek temetését, melyet aztán kísért is. Legnagyobb örömet, enyhülést szerzett neki is — mint egykor anyjának — a zene. Minden szeretetteljes ápolás, feleségének minden gondossága nem akadályozhatta meg ^{az} baj erősödését. 1909 év Szilveszterén felesége, orvosa rendeletére, a kolozsvári egyetemi klinikára hozta be

betegét, a kin azonban az orvosi índomány többé nem segíthetett, mert pár nap múlva, 1910 év januárius 5-én meghalt. Másnap délután a köztemetői halottas kápolnából, beszentelés után, mely szertartásán Kolozsvár előkelőségei közül s irodalmi köreiből számosan vettek részt, tetemét Marosvásárhelyre vitték. Szülővárosában temették el 1910 januárius 7-én délelőtt, szép téli napon. A vasúti állomástól Marosvásárhely város kiválóságai, közönsége impozáns menetben kísérték ki utolsó útjára. A koszorúk közt, melyeket koporsójára küldtek, voltak a *Petőfi-Társaság*, az *Erdélyi Irodalmi Társaság* és a *Kemény Zsigmond Társaság* koszorúi. A sír a marosvásárhelyi temető magaslatán van. Petelei István előre megcsináltatta sírboltját. Ez a hajléka is csendes helyen fekszik s elragadó kilátást nyújt a Maros völgyére, melyet ő életében úgy szeretett. Miután *Karácson Márton* marosvásárhelyi róm. kath. plébános, főesperes elvégezte az egyházi szertartást, a sírnál e sorok írója mondott búcsubeszédet az *Erdélyi Irodalmi Társaság*, valamint a *Kemény Zsigmond Társaság* nevében és képviselőjeként. A síremléket, melyet özvegye emeltetett, Petelei István maga rajzolta meg életében, egyszerű kőkoporsó, rajta kereszt. Özvegye e sorokat íratta a síremlékre:

Itt alussza örök álmát Petelei István, született
1852 szeptember 13. meghalt 1910 januárius 5.
Lelje fel ott túl mindazt a szépet és jót, ami-
ről életében álmodott.

Özvegyen maradt élettársa tizenkilenc éven át ápolta, gondozta, őrizte, biztatta a maga iránt oly bizalmatlant, írói alkotásaiban.

Petelei István saját történetének komorságába is

belevarázsolt a sors, a nagy szerző, egy nemes, szelíd női alakot, feleségét, kinek önfeláldozó szeretete, jósága eloszlatta a sötétséget körülötte s virágokkal borította el a végzete által ráért fõviseket.

Petelei István irodalmi kiválósága és írói érdemei iránt szülvárosa, *Marosvásárhely* sz. kir. városa hálás elismerését az által is kifejezte, hogy nagyérdemű polgármesterének, dr. *Bernády* Györgynek indítványára a város egyik utcáját Petelei István nevére nevezte el, 1910-ben, még Petelei életében.

A *Kemény Zsigmond-Társaság* külön ünnepélyes felolvasó ülést tartott, mint már említettük, 1910 márciusában, Petelei István emlékezetére. Ezen az ülésen olvasta föl *Bedõházy* János többször idézett becses és szeretetteljes megemlékezését Petelei Istvánról. Az *Erdélyi Irodalmi Társaság*-ban pedig *Gopcsa* László dr. miniszteri tanácsosnak, most már megválasztott tagtársunknak olvastuk föl pár hónap elõtt rövid, de meleg visszaemlékezését Peteleirõl, kirõl néhány találó és érdekes vonást adott. 1911 februáriusban az Erdélyi Irodalmi Társaság Petelei emlékének szentelte felolvasó ülést.

* * *

Petelei mint író s mint hírlapíró el nem muló nevet szerzett magának a magyar irodalomban, s az erdélyi hírlapirodalom történetében. Mint író az *erdélyi udvarházak* költõje volt. Az elbeszéléseknek azt a fajtáját teremtette meg, melyeket *prózában írott balladáknak* lehet neveznünk. E balladák színhelye Erdély, többnyire Marosszék, az õ régi fészke. Történetei gyakran komorak. A költõ súlyos, tragikus témákat ragadott meg, melyeken sejtelmes, komor hangulat vonúl végig:

ezeket végtelen finom, művészi csiszolással dolgozta ki, mesteri módon. A marosszéki udvarházak, a pusztuló kuriák, a vásárhelyi csendes utcák, kivált az *ő utcája*, e környék madárdalos erdői és művészi fökiletességgel megfestett alakjaik képezik költészetének dominiumát. Nehéz, szenvedélyes, becsületes férfiak, könnyüvéru úrfik, külsőre groteszk, apró alakok, de érzelmes, néha sokat szenvedő emberek. Aztán káprázatos színekkel megrajzolt asszonyok, a sors végzése által hervadó leányok, majd friss, üde bimbó-szálak, kik szenvedések után, de elérik a boldogság napfényét.

Önfeláldozó, szomorú árvák, kik nehéz *keresztjüket* vallásos megnyugvással viselik, majd csontos, erős, nagy fehérnépek, kik uralkodnak a férfin, s még a sorssal is szembezállanak. Ezek szívesen megrajzolt alakjai. Többnyire a tragikum sűrű felhői gomolyognak a vidék ez apró emberei fölött, kiket egészen sajátos, egyéni, eredeti érdekes prespektívából állított be, ragyogó fényt vetve rájuk jellemzésében. Többször pedig cselekményének egész történetét misztikus félhomály borítja. Tömör drámai rövidséggel, néha mint ciklops fal, egymásba rótt párbeszéddel megalapozott, ragyogó leírással diszített tragédiák folynak le előttünk. Mintha komor énekes, egy *bárd* koboza kíséretével balladákat, borongós, édes-bús meséket mondana el. Fájdalmas részvét rezgése felel szívünkől az elbeszélő dalnak zengésére.

Tudott ám ez Istentől tehetséggel áldott művész derűs képet is festeni. Köteteiben is van elég vidám napfényes történet, tragikus történeteit is enyhíti egy-egy alak humorának derűje. Mikor ő egy-egy kecses leány nemes, finom alakját, beállítja elbeszélésébe, s mosolyt varázsol reája, minden csupa tavasz

és napfény . . . Hárfa futamok édes pengését hallod a virágokkal tele hintett cselekmény mögül. Meséi rögtön megfogják figyelmünket és még egyszerű, alig bonyolított történetei is az ő művészi feldolgozásában lelket rendítő tragédia erejével hatnak. Emellett minden ízében és mindig nagy és nemzeti. Nyelve tömör, néha szaggatott, rövid mondatokban, akárcsak ballada egy-egy rövid sorát írná. És amint hűségesen festi le a vidéket, az erdőt, a közömbösen tova haladó folyót, a nyugalmas utcát, a zsalugáteres kis házakat, a csendes udvarokat, élő alakjaikat, úgy beszédjük is olyan, amilyenek ő hallotta tőlük. Nem keresi, de ha kell, nem is kerüli el a használatos szólásokat, csakhogy mindig hűségesen rajzoljon. Irták róla, hogy az orosz írók modora hatott rája. Nagy tévedés. Bedőházy nyomátékosan, igen helyesen figyelmeztet emlékbeszédében arra a hasonlatosságra, amely az orosz népelet, s az erdélyi vidékek alakjai közt van meg. Petelei feldolgozásának, s alakjainak rokonsága Gorkijval is érdekes, csakhogy tiz évvel előbb dolgozott Petelei ez irányban. Hogy a mi írónk neve nem szállt szerte-széjjel az egész világra, hazája határán túl, annak oka az, hogy ő magyar volt. Van akárhány világhírű, divatos külföldi író, akinek regényeit, elbeszéléseit, ez irodalmi gyártmányokat üzletszerűen fordítják és kiadják Magyarországon s akik meg se közelítik erő, tehetség és alkotásuk dolgában olyan íróinkat, kiket itthon közömbösen néznek, mert még mindig nem becsüljük meg eléggé a miénket. De már lassan-lassan megtanuljuk az összehasonlítás által s a külföld révén, hogy a magyar föld ereje a magyar írói művek tüzeiben és zamatában is megnyilatkozik. Itthon sem vásárra dolgozott Petelei. Az ő művei olyanok, mint a nehéz, selyembrokát szöve-

tek, kevesebb vásárlójuk van, s más vevőjük, mint a festett kartonnak.

Írásait roppant gonddal, s aprólékos, csiszolatással írta, formára, stilusra rendkívül vigyázott. Mint mesteremet az újságírásban és írásban, éveken át közvetlenül figyelhettem, sokszor sajnáltam, mily nagy fáradsággal, mondhatnám kimerülten az alakjai szenvedésétől, fejezte be műveit. Hovatovább követelőbb és szigorubb lett maga iránt. Nem egy kész elbeszélését, melyet hosszú, művészi munka után végzett be, újból elolvasva, összehéte.

Ez irodalmi hagyatékában, a most kiadott két kötetében csupa hírlapokban és folyóiratokban közölt elbeszélései és rajzai vannak s ezeket megjelenésük után átolvasva, ismét csiszolgatta, javitgatta, úgy hogy bizonyos átdolgozásban kerül egyik-másik ez új könyvébe.

Azt hiszem, hogy bár nem a nagy közönségnek írt, a műértő, szépirodalmi kritikával nézni tudó közönségnek Petelei méltán kedvelt írója volt, s marad is. Az a méltatója, a ki halálának hírére a *Budapesti Hírlap*-ban azt írta róla, hogy az ő írói egyénisége *feltámad*, valamint *Haraszti Gyula*, a ki a *Budapesti Szemlé*ben Petelei halála után (1910. CXLI köt. 234 l.) kifejezést adott annak a meggyőződésének, hogy Petelei testi elmúlását irodalmi feltámadás fogja kísérni: hitem s meggyőződésem szerint, igazat mondott.

Peteleinek föl kell támadnia, műveit még csak ezután becsülik meg igazán, az olvasó közönség nagy része már hozzája emelkedett. Ez az olvasó közönség megbocsátja neki szomorúságát, nagy művészetéért. És az ilyen közönség egyre szaporodik már nálunk is. Eddig nem eléggé olvasták, mert nem ismerték, *ok nélkül* féltek a komorságától. „Az ő írásaiból, mondja emlékbeszédében

Bedőházy János, senki azt a meggyőződést nem fogja meríteni, ha csak éppen nem felületesen ítél, hogy *rossz* ez a világ, hogy siralom völgye ez az élet. Azt igen, hogy sok szenvedés van ezen a világon, s ha az ő geniusza a szenvedőket és sírókat kereste fel, épp oly kevésbé volt pesszimista, mint az, aki egykor a szenvedőknek és síróknak nyitotta meg a menyországot.

Azt is hiszem, hogy ha nem vidéken él vala, hanem a fővárosban s kivált, ha betegsége nem teszi a mindig kissé tartózkodó s nemcsak aggodalmasan szerény, de maga iránt valósággal bizalmatlan író minden írói társaságtól különben is távol, félrevonulttá: munkái sokkal nagyobb és szélesebb körben terjednek el.

Láttuk lapja alapításánál, hogy mint publicista, minő munkakört végzett. Szerkesztői egyéniségének néhány fő vonását is szeretném összefoglalni. *Író-szerkesztő* volt. Lapjának irodalmi színvonalat teremtett és ezen a színvonalon megtartotta. A hírlapírást nem iparnak tekintette, sem pusztán párt-szolgálatnak, hanem irodalmi működésnek. Ezért mint szerkesztő megkövetelte s ennek tudott is érvényt szerezni, hogy lapjában minden sor irodalmi színvonalon álljon. Ehez súlyos munkát kellett végeznie. Átolvasott s, ha kellett, átírt mindent. A pongyolaságot az előadásban, az izléstelen tréfálkozást, kedélyes pajtáskodást és komázást meg nem engedte. De nem csak a külsőre fordított gondot, a *hang*, az újság egész szelleme irodalmi színvonalon állott. Nagy súlyt fektetett lapjának szépirodalmi részére. Mint igazi író ember, szerette a verset. Mint szerkesztő boldog volt, ha jó verset közölhetett. (Akkor még nem ismertük a *leköszölni* szót, ezt az utálatos pesti torzszülöttet), de csakis jót. Művészlélek, poéta volt, a ki legnagyobb örömét az irodalomban, művészetben találta.

Csoda-e, ha a pocsolyát nem szerette, sem az utcán, sem az irodalomban, sem a hírlapokban. Előbb író és ember volt s csak azután szerkesztő. Mint ember szíve tele szeretettel, jósággal, jóakarattal, bátor, szókimondó, sohasem durva, nem gyűlölködő. Hiában volt valaki pártkérdésekben ellenfele, kivált írói vagy más tehetségeért annyira becsülte, hogy pártérdekből sem támadta. Boldog s büszke volt, ha jó ügyben fáradozott, ha segíthetett az élet sebeitől szenvedőkön. Kedélye derűs, vidám volt.

Elmondható, hogy a milyen szomorú történeteket tudott írni, épp oly vidám volt és míg a neve alatt megjelent történetei talán világfájdalmas embert tüntethettek fel benne: Szűnyog álnév alatt írt teméntelen tárcája és lapjába írt sok aprósága tele vannak vidámsággal, humorral, tréfálkozással s itt-ott pajkos gúnynyal, sohasem bántó szatirával. Senki hálásabb közönség nem volt mint ő, egy-egy tréfás anekdotáért, egy-egy vidám cikkért. Mark Twaint ő fordította velem; az angol és amerikai humort keresve-kereste s élvezte. Az írók közül a franciákat és az angolokat szerette legjobban, kedvelte az oroszokat is.

Mint szerkesztő, összeköttetésben állott azokon kívül, akikkel írói működése közben ismerkedett meg, a legtöbb neves publicistával. A régi Erdély hagyományait ápolta s mint említők, a publicisztikában mestereinek *Dózsa Dánielt*, a régi híres *Erdélyi Híradó* szerkesztőjét s *Rákosi Jenőt* vallotta, kiket és kiknek hitvallását a hírlapírásról és iskoláját követendő példaul állította föl. Annyira író volt, mint szerkesztő is, hogy írókká akarta nevelni fiatal munkatársait. *Megkövetelte* szigorúan, hogy *igazat* írjon mindenik, hogy sokat dolgozzék, hajszányira pontos legyen. Ezért cserében tanította őket,

foglalkozott velük, hihetetlenül emelte ambíciójukat, megszoktatta munkára és juttatott részükre szívéből, szeretetéből. Családja volt munkatársainak s megvédte őket attól, hogy kívülről eszközül törnek, bunkónak használják őket. Vigyázott, hogy bele ne kábuljon fejük a sajtó hatalmától s a saját képzelt nagyságuktól. Méregfogaikat kiszedegette s így az örületes gyűlölet nem fejlődhetett ki bennük. Helyét elfoglalta a tisztességes munka kedvelése, a szorgalom és emberszeretet.

E becsületes, nemes és szeretetteljes munkásságával Petelei maradandó emléket állított magának Erdély s kivált tanítványai hálás emlékezetében.

Petelei Istvánra ma már azok, a kik közel állottak hozzá, nem gondolhatnak többé azzal a nagy fájdalommal, melyet földi lényének eltávozásakor mindnyájan éreztünk, kik őt és munkásságát jól ismertük. Az idő, melyben maga Isten van benne, szárnyának egy-egy enyhítő lebbentésével mindennap gyógyította a marcangoló bánatot. Ma már édes-bús visszaemlékezésünket reája megnyugtatja az örömteljes tudat, hogy ő él köztünk. Lelkének atomjai, hervadhatatlan virágai itt maradtak nemzetének, nekünk. Gyönyörűségünkre s az ő dicsőségére.

